

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA SLOVENISTIKO
ODDELEK ZA POLONISTIKO

DIPLOMSKO DELO

TABORIŠČNA LITERATURA MED FIKCIJO IN DOKUMENTOM

Na primeru pričevanj *Nekropola* ter *Inny świat*

ANA VIDMAR

Mentorja: red. prof. dr. Alojzija Zupan Sosič
doc. dr. Nikolaj Jež

Ljubljana, 2013

Diplomsko delo posvečam v spomin vsem žrtvam koncentracijskih taborišč ter vsem nam v opomin, da se kaj takega ne bi nikoli več ponovilo.

ZAHVALA

Za vso strokovno pomoč, razumevanje in prijaznost v času nastajanja diplomskega dela se zahvaljujem svojim mentorjema, red. prof. dr. Alojziji Zupan Sosič ter doc. dr. Nikolaju Ježu.

Zahvaljujem se svoji družini za vso podporo v času študija ter v času pisanja diplome za veliko pomoč pri varstvu hčerk. Hvala tudi prijateljici Niki, ki mi je bila s svojimi nasveti v veliko pomoč in vedno pripravljena pomagati.

Nazadnje se zahvaljujem še mojemu možu, ki mi je bil vedno v oporo, razumevanje in pomoč ter mi skupaj s hčerkama dajal motivacijo in navdih.

KAZALO

1	UVOD	5
2	DRUGA SVETOVNA VOJNA – ZGODOVINSKI PREGLED	2
2.1	DRUGA SVETOVNA VOJNA NA SLOVENSKEM	2
2.2	DRUGA SVETOVNA VOJNA NA POLJSKEM	3
3	KONCENTRACIJSKA TABORIŠČA – TOVARNE SMRTI	4
3.1	VSAKDANJE TABORIŠČNO ŽIVLJENJE	5
4	PRIČEVANJE IN AVTOBIOGRAFIJA	10
4.1	PRIČEVANJE	11
4.2	AVTOBIOGRAFIJA	12
4.3	PREGLED PRIČEVANJSKE LITERATURE IN LITERATURE Z VOJNO TEMATIKO NA SLOVENSKEM	16
4.4	KRATEK PREGLED PRIČEVANJSKE LITERATURE NA POLJSKEM	20
5	LITERATURA, FIKCIJA, FAKT	23
5.1	LITERATURA	24
5.2	FIKCIJA	25
6	AVTORJA, NJUNO DELO IN ŽIVLJENJE TER NJUNI PRIČEVANJI	27
6.1	GUSTAW HERLING-GRUDZIŃSKI	27
6.2	INNY ŚWIAT	28
6.3	BORIS PAHOR	30
6.4	NEKROPOLA	32
7	NARATOLOŠKA ANALIZA OBEH ROMANOV	35
7.1	PRIPOVEDOVALEC	35
7.2	STRUKTURA ROMANOV	38
7.3	JEZIK IN STIL	40
7.4	DOGAJALNI ČAS IN PROSTOR	44
7.5	MOTIVI IN TEME	45
7.6	OSEBE	54
7.6.1	Glavni junak	58
7.7	PRIPOVEDNI POSTOPKI	60
7.8	TRIVIALNE PRVINE	62
8	SKLEP	64
9	VIRI IN LITERATURA	66

POVZETEK

V diplomski nalogi se ukvarjam s pričevanjsko literaturo, njenimi značilnostmi ter literarnimi prvinami, ki jih vsebuje. V prvem, teoretičnem delu, sem s pomočjo deskriptivne metode osvetlila zgodovinsko tematiko ter koncept koncentracijskega taborišča, v nadaljevanju pa sem z analizo skušala zajeti ugotovitve iz različnih gradiv in avtorjev na tematiko pričevanja, avtobiografije, fikcije ter resničnosti. V drugem delu uporabljam primerjalno metodo na primeru pričevanj *Nekropola* ter *Inny świat*, pri čemer analiziram temeljne literarne prvine.

Ključne besede: pričevanje, avtobiografija, taborišče, literarne prvine, primerjava

ABSTRACT

The thesis deals with holocaust literature, its features and literary elements. In the first, theoretical part, history and the concept of concentration camps are described, using the descriptive method. In the following part, various findings were reached by analysing different study material and authors, referring to holocaust, autobiographies, fiction and reality. The second part, on the basis of comparative method, *Nekropola* and *Inny świat* were analysed, in reference to their fundamental literary elements.

Keywords: holocaust, autobiography, camp, literary elements, comparison

1 UVOD

Na literaturo vedno vplivajo tudi družbeni in zgodovinski dejavniki, avtor sam, njegova izkustva, doba, v kateri je živel (živi), njegova sposobnost prepričevanja bralca, njegova domišljija. V delih se odražajo značilnosti njegove dobe, naj bodo to pripovedni postopki, tematika, oblika; prav tako pa tudi politični programi, programi različnih skupin, ideologije ... V obdobju pred, med in po vojni je bila literatura seveda zaznamovana z vojno tematiko, uničenjem, žalostjo, jezo, deformiranostjo družbe, krizo človeka in krizo literature, kar se je med drugim odražalo tudi na metaforiki in stilistiki.

V svoji diplomski nalogi se ukvarjam s pričevanjem *Nekropola* slovenskega avtorja Borisa Pahorja ter pričevanjem Poljaka Gustawa Herling-Grudzińskiego z naslovom *Inny świat*, kar bi prevedli kot *Drugi svet*¹. Zanima me, na kakšen način sta prikazala vsakdanjost v taborišču, njegove prebivalce – žrtve in rablje, na kakšen način so se taboriščniki spopadali z vsemi težavami, boleznimi in nasiljem. Ukvarjam se tudi z metaforami in primerami, jezikom, osebami, pripovedovalcem; skratka z vsem, kar tvori celovito pričevanje. Skozi analizo bom skušala pričevanji tudi primerjati ter poiskati podobnosti in razlike.

Za začetek sem za osvežitev spomina na kratko orisala dogajanje druge svetovne vojne v svetovu, na Slovenskem ter na Poljskem. Nadaljevala sem s predstavitvijo koncentracijskih taborišč ter življenja (ali bolje povedano – »življenja«) v njih. To poglavje se mi zdi zelo pomembno, saj bralcu diplomskega dela pomaga razumeti občutja avtorjev obeh pričevanj, kolikor je to sploh mogoče. Nato se ukvarjam s pojmom pričevanje in avtobiografija, skušala sem ju opredeliti in razložiti, potem pa sem na kratko predstavila predstavnike svetovne, slovenske ter poljske pričevalce. Sledi še nekaj teorije o literaturi, literarnosti in fikciji, kjer s pomočjo različnih avtorjev ugotavljam, kje je mesto fikcije v literaturi. Na koncu prvega dela nato predstavim še avtorja in obe pričevanji, ki ju nato analiziram.

V drugem delu diplome se ukvarjam s pričevanjema *Nekropola* ter *Drugi svet*. Zanimajo me naslednje literarne prvine: pripovedovalec, struktura obeh romanov, jezik in stil, dogajalni čas in prostor, motivi in teme, osebe, glavni junak ter pripovedni postopki, na koncu pa je dodano še poglavje o trivialnosti.

---

¹ Prevod *Drugi svet* bom uporabljala skozi celotno diplomsko delo.

2 DRUGA SVETOVNA VOJNA – ZGODOVINSKI PREGLED

Druga svetovna vojna se je odvijala med leti 1939 in 1945. V njej je sodelovalo 61 držav, 110 milijonov vojakov, v boje pa so bili vključeni tudi civilisti. Spopadi so potekali med dvema velesilama – zavezniki (Francija, Anglija, Sovjetska zveza, Kitajska ter Združene države Amerike) ter silami osi (Nemčija, Italija in Japonska). Umrlo je približno 60 milijonov ljudi, največ žrtev sta zahtevala holokavst in jedrsko bombardiranje Nagasakija ter Hirošime. Število ranjenih ocenjujejo na 35 milijonov, 3 milijone ljudi pa je bilo pogrešanih.² Uradni konec vojne v Evropi je 8. maj (predaja Nemčije), ponekod (tudi v Sloveniji) pa se je končala 15. maja.

Vzrokov za začetek druge svetovne vojne je več, v grobem pa bi lahko rekli, da njeni začetki segajo v čas prve svetovne vojne. Nemčija je v tistem času zaradi Versajske pogodbe³ ostala brez kolonij, Japonska in Italija pa sta bili (kljub zmagi) s svojim vojnim izkupičkom nezadovoljni – vse tri države so v primerjavi s Francijo ali Veliko Britanijo v širjenju kolonij močno zaostajale, počasnejši pa je bil tudi industrijski razvoj. V novonastalih državah se nove meje večinoma niso ujemale z etničnimi mejami, prihajalo je do notranjih napetosti, nacionalizma, rasizma. Poleg tega je prišlo še do velike gospodarske krize, pojava fašizma in komunizma; če dodamo še kulturni ter psihološki šok za posledicami prve svetovne vojne, do druge ni bilo več daleč.

2.1 DRUGA SVETOVNA VOJNA NA SLOVENSKEM

Na Slovenskem se je druga svetovna vojna začela z nemškim napadom 6. aprila leta 1941, 11. aprila pa sta se napadu pridružili še Italija in Madžarska. Jugoslovanska vojska jim ni bila kos, zlom je doživela že po nekaj dneh. Slovensko ozemlje je bilo po okupaciji razdeljeno takole: Nemčija je zasedla Gorenjsko, Štajersko, severozahodno Prekmurje, severno Dolenjsko ter Mežiško dolino. Italijani so posedovali Notranjsko, večino Dolenjske in Ljubljano, Madžari pa večino Prekmurja.

---

² Glavni vir za številske podatke: http://sl.wikipedia.org/wiki/Druga_svetovna_vojna

³ Versajska pogodba je mirovna pogodba med Nemčijo in antanto, podpisana konec 1. svetovne vojne. Vendar je bila za Nemčija sporna, saj je morala sprejeti odgovornost za škodo, ki jo je vojna povzročila nasprotnikom, poleg tega pa se je morala odpovedati določenim ozemljem, se razorožiti ter plačati veliko odškodnino.

Začelo se je prisilno izseljevanje, deportiranje, ponemčevanje, pobijanje. Z ustanovitvijo Osvobodilne fronte oz. OF (najprej so se imenovali Protiimperialistična fronta slovenskega naroda) aprila 1941, katere vojska so bili partizani, so organizirali oborožene akcije proti okupatorju. Nemci so se odzvali tako, da so ljudi, za katere so sumili, da so kakorkoli povezani s partizani, zapirali v preiskovalne zapore, jih mučili, pošiljali v delovna in koncentracijska taborišča. Najbolj sumljive so preprosto postrelili, njihove družine pa poslali v taborišča. Pogost odgovor na akcije so bili tudi požigi vasi in streljanje vaščanov. Žal je leta 1942 zaradi političnih atentatov, splošne napetosti ter komunizma prišlo tudi do državljanske vojne med OF ter domobranci, ki so jih podpirali okupatorji. Končno pa je bilo leta 1945 slovensko ozemlje le osvobojeno.

Po vojni so bile gospodarske razmere slabe, gospodarstvo in kmetijstvo je zaradi vojne utrpelo veliko škodo. Številna naselja so bila močno poškodovana, veliko jih je bilo popolnoma uničenih. Potrebno je bilo na novo postaviti gospodarstvo, ljudem pa povrniti upanje ter zaupanje v oblast. Ljudje so se zorganizirali, da so gradili, čistili ruševine, opravljali obrtniška dela; posebne mladinske delovne brigade so obdelovale zemljo, pridobivale les ter gradile ceste. Zaživel je tudi kulturno življenje – organizirani so bili kulturni dnevi, igralske skupine, pevski zbori, tudi knjižnice. Naraste število osnovnih, višjih ter srednjih šol, ustanovita se NUK ter državni radio, leta 1948 pa Slovenci dobimo svoj prvi celovečerni film – Na svoji zemlji.

2.2 DRUGA SVETOVNA VOJNA NA POLJSKEM

Druga svetovna vojna na Poljskem se je začela 1. septembra 1939 z napadom nemških sil. Kljub pogumu in junaškim bojem je bila poljska vojska v nekaj tednih premagana. Vlada je 18. septembra pobegnila v Anglijo, ljudi pa prepustila na milost in nemilost okupatorjem. Poljsko ozemlje sta si sporazumno razdelili Nemčija in Sovjetska zveza, poljski narod pa je nato skoraj šest let doživljal uničevanje, zatiranje in poniževanje na vse mogoče in nemogoče načine. Hitlerjev načrt je bil popolna iztrebitev poljskih izobražencev, prisilna germanizacija preostalih ljudi, pošiljanje na prisilno delo, poljski narod je skratka želel uničiti, izbrisati. To je želel doseči s taborišči, prisilnim delom, preseljevanji, racijami, eksekucijami, mučenjem ter zakoni, naperjenimi proti Poljakom. S sovražnikom se je najprej spoprijela Ljudska garda

(Gwardia Ludowa), kasneje pa še Ljudska armada (Armia Ludowa), Kmečki bataljoni (Bataliony chłopskie) ter prve enote Domače armade (Armia Krajowa).

Uničena je bila večina predvojnih knjižnic, ogromno rokopisov, zgodovinskih ter umetnostnih spomenikov. Poleg tega so Nemci popolnoma zatrli javno kulturno življenje, zaprli gledališča, visoke in srednje šole, tiskarne in založbe, zato v Varšavi v petih letih ni legalno izšla niti ena knjiga. Kar pa ne pomeni, da kulturnega življenja ni bilo – Poljaki se niso vdali, ne na frontah, kjer so se vojaki pogumno borili, ne v srcih, ne v okupiranih mestih – ustanavljali so skrivne tiskarne, ilegalno izdajali literaturo (tako politično kot leposlovno), ilegalno pa so organizirali tudi šolski sistem – od osnovne šole do univerze. Kulturna središča so se tako preselila na tuje, predvsem v Francijo in Anglijo, kamor je emigriralo tudi veliko kulturnikov.

2.2.1 KONCENTRACIJSKA TABORIŠČA – TOVARNE SMRTI

Koncentracijska taborišča so bila koncentrat sovraštva, dehumanizacije ljudi, nasilja, trpljenja. V njih so odpovedala vsa načela civilizacije ter človečnosti, tako s strani paznikov, ki so se nad jetniki izživljali na vse možne načine, ravno tako pa tudi s strani jetnikov, ki so bili pripravljeni storiti vse, da bi le ohranili golo življenje. Taborišča naj bi služila preobrazbi, prevzgoji človeka, vendar je bil v resnici njihov namen samo eden – pobiti čim več ljudi. Za lažjo predstavo, kaj sta preživela avtorja ter njuni sotrpini ter za boljše razumevanje obeh pričevanj bom na kratko predstavila taborišča in taboriščno življenje na splošno.

Prva taborišča so nastala v začetku leta 1933. Nemci so jih postavljali v samotnih krajih (da bi bili odrezani od zunanjega življenja), neugodnih že v podnebnem smislu, kot je na primer območje Dachaua, kjer je bilo veliko močvirij, z dolgimi, mrzlimi in ostrimi zimami ter kratkimi in vlažnimi poletji. Obdana so bila z žičnato električno ograjo in stražarskimi stolpi, okoli njih pa so ves čas patroljirale enote SS.

Navajam nekaj najbolj znanih in največjih koncentracijskih taborišč: Auschwitz, Buchenwald, Dachau, Dora (eno najstrašnejših, v pogorju, kjer so v še posebej nemogočih pogojih izdelovali raketno orožje), Esterwegen, Lublin, Majdanek, Mauthausen, Natzweiler-Struthof, Ravensbrück, Sachsenhausen, Terezin (Češka). Glavnih (samostojnih) taborišč je bilo skupno 23, ki so imela pod nadzorom še več manjših. Točnega števila življenj, ki so ugasnila na teh

grozovitih krajih, verjetno ne bomo vedeli nikoli, številke se gibljejo med 6 in 6,5 milijonov, od tega 4 milijoni samo v Auschwitzu.

Koncentracijska taborišča se delijo na dve vrsti – na uničevalna ter delovna. Čistega tipa taborišča sicer ni bilo, v vseh so ljudi pobijali in v vseh so jetniki delali do onemoglosti, pa vendar so imela v osnovi en ali drug namen. Delovna taborišča so ubijala ljudi počasneje, skozi mukotrpno in težaško delo, na primer že prej omenjena najhujša dela – delo v kamnolomu, gradnja cest, kopanje jarkov ter tudi delo v vojni industriji (Dora). Kdor se je pri delu poškodoval ali zaradi nemogočih razmer oslabil, je bil po hitrem postopku usmrčen. Uničevalna taborišča so bila namenjena množičnemu pobijanju (najbolj znano tovrstno taborišče je Auschwitz) v plinskih celicah. Na ta način so pobijali predvsem Jude ter vojne ujetnike (večinoma Ruse). Taborišča so navadno obsegala bloke/barake za jetnike, kuhinjo, različna skladišča, kopalnice, taboriščno bolnišnico, delavnice ter prostore za osebje, poleg tega pa tudi objekte, ki so služili mučenju in pobijanju (bunker, plinske celice, krematorij).

Na tem mestu omenjam še kazenska (delovna) taborišča za (večinoma) politične zapornike v Sovjetski zvezi, gulage (GULAG je pravzaprav kratica za Glavnoje upravlenije lagernej – Glavna taboriščna uprava). Delovali so med leti 1930 in 1950, v njem pa je lahko pristal vsakdo, pogosto brez kakršnegakoli tehtnega vzroka, tudi lažni in montirani sodni procesi ter aretacije niso bile nobena izjema. Po drugi svetovni vojni so se gulagi pojavili tudi na jugoslovanskih tleh – najbolj znana sta Teharje ter Goli otok. Eden prvih, ki je spregovoril o gulagih je Aleksander Solženicin v svojem delu *Otočje gulag*.

2.3 VSAKDANJE TABORIŠČNO ŽIVLJENJE

Povprečen dan v taborišču je potekal nekako tako: pred svitom bujenje, urejanje postelj, »zajtrk« (kava ali juha), apel (če ni bilo kakšnih izgedov 1 uro, sicer tudi po več ur), odhod na od 12 do 16-urno delo (to je pomenilo pripravljanje terena za nova taborišča, gradnja taborišč, kamnoseštvo, podiranje dreves, izdelovanje orožja, gradnja železnice, gradnja stavb, vleka vozov, kopanje jarkov; tisti, ki so imeli srečo, pa so delali v bolnišnici (revirju), kuhinji ali pisarnah), zvečer ponovni apel (2 uri), večerja, spanje.

Jetniki so bili oblečeni v zebraste uniforme, obuti pa večinoma v lesene cikle. Če so imeli srečo, so v zimskih mesecih dobili plašč ali jopo, veliko je bilo odvisno tudi od »zvez«, ki jih je imel posameznik, od paketov, ki so jih pošiljali domači (če so jih seveda sploh lahko dobivali) ter od usmiljenja sojetnikov. Če so se v hudem mrazu želeli ogreti s papirjem, zataknjenim pod uniformo, so bili v primeru, da so pazniki to opazili, kaznovani.

Povodi za kazni so bili večinoma popolnoma neutemeljeni, neumni, nelogični ter nemogoči – zaprašena polica, madež na posodi, privihan ovratnik v dežju, nezadostno očiščeni čevlji, površnost pri pozdravu, hranitev cigaretnega ogorka v žepu ... Pazniki so se posluževali različnih tehnik kaznovanja, med seboj tekmovali ter si izmišljevali nove in nove načine za trpinčenje, mučenje in poniževanje – pretepanje, odvzem že tako borne hrane, dolgotrajno stanje (apeli, med katerimi je smrt dočakal marsikateri človek, saj se je preprosto zgrudil od utrujenosti ali pa je bil zato, ker se je zgrudil, pretepen do smrti), kazensko delo (predvsem delo v kamnolomu, gradnja cest ter kopanje jarkov, včasih pa preprosto nesmiselno prenašanje težkih kamnov sem in tja), obešanje na drevo (izpahi, raztrganine ramenskega sklepa, izguba zavesti), zapor v bunkerju (jetniki so dobivali hrano le vsak tretji dan, pa še to le vodo in kruh; poleg tega so jih vsak dan mučili, zato so bunker živi zapustili le redki) ... Pogoste so bile tudi množične kazni, kot je bilo kazensko urjenje (npr. tek čez blatno in gozdnato ozemlje, plazenje po tleh, pospremljeno z udarci), udarci na kozlu (pogosto so nastale podplutbe v globljih delih tkiva, ki so se zagnojile, prihajalo je do tromboz) ter nenazadnje tudi pobijanje.

Naštete so le nekatere od oblik mučenja in ubijanja: stanje do kolen v vodi in blatu (kazen pri kopanju jarkov, če po mnenju nadzornika jetniki niso delali dovolj hitro), stradanje, dolgotrajni (tudi celodnevni) apeli na mrazu, dežju ali v najhujši vročini, ubijanje v plinskih celicah, streljanje, obešanje, pretepanje, poskusi, nesreče (eksplozije, zastrupitve), smrtne injekcije, ogromno je bilo samomorov (nesrečneži so se odrešili z obešanjem, bili »ustreljeni na begu«, se obesili na električno ograjo), veliko jih je preprosto izginilo, ogromno žrtev pa so terjali tudi transporti, ki so potekali v nečloveških razmerah (do skrajnosti natrpani živilski vagoni, jetniki tudi po več dni niso dobili hrane in vode, prezračevanja ni bilo, prav tako ne sanitarij). Ogromno ljudi je v transportih umrlo le dan ali dva pred osvoboditvijo, zaradi lakote, žeje, izčrpanosti, različnih okužb in bolezni, mnogi pa so bili preprosto poteptani do smrti.

Žal je bilo pogosto tudi to, da so jetniki, ki so bili s strani esesovcev določeni kot starešine (vodje barak) ali na kakršen koli drug način »povišani« v taboriščnem sistemu, povzročali hudo trpljenje vsem ostalim. Pretepanje, zmerjanje, vohunjenje, ovadbe, vse to je bilo nekaj popolnoma vsakdanjega. V zahvalo za tako obnašanje do sojetnikov so ti taboriščniki dobivali boljše porcije hrane, boljše obleko in obutev, rešeni pa so bili tudi najnevarnejših delovnih mest.

Posebej velja omeniti bolno strast žene enega izmed komandantov, Ilse Koch, ki je zbirala predmete, narejene iz tetovirane človeške kože – senčnike za svetilke (ki so postali pravi modni hit esesovske gospode), tulce za žepne nože, knjižne platnice itd. Zahtevala je, da pazniki pregledujejo jetnike ter usmrtijo tiste s tetovažami, za »nadaljnjo uporabo«.

Taborišča so sicer imela tudi bolnišnice, vendar so bile zelo slabo preskrbljene, velikokrat so bile bolj kot zdravljenju in lažšanju bolečin namenjene mučenju in poskusom. Jetniki, ki so bili po izobrazbi zdravniki, skoraj nikoli niso smeli zdraviti, »zdravili« pa so laiki ali esesovski zdravniki, ki so to pogosto zlorabljali v zle namene. Zdravil ali opreme praktično ni bilo. Razmere so se izboljšale proti koncu vojne, ko so npr. v taborišču Buchenwald leta 1939 organizirali zaščitno cepljenje. Najpogostejše bolezni in obolenja so bili gnojne infekcije, abscesi, sepse, vnetja dihal, pljučnice, akutne driske, izpahi, tuberkuloza ... Zanimivo pa je, da psihičnih motenj ali nervoz praktično ni bilo.

Kot je že zgoraj omenjeno, so bili jetniki podvrženi tudi različnim medicinskim poskusom, nekateri celo prostovoljno, saj so mislili, da se bodo tako rešili, večina pa seveda pod prisilo, včasih pa je bila to ena izmed oblik mučenja. Rezultati poskusov naj bi prispevali k napredku nemške medicine, predvsem na področju zdravljenja nalezljivih bolezni. Poskuse s cepivi so delali tako, da so okuženo kri vbrizgali zdravim – umetna okužba. Najobsežnejši so bili poskusi s tifusom, kozami, rumeno mrzlico, pegavcem, paratifusom, kolero in davico, poskuse pa so delali tudi z raznimi strupi, umetnimi ožganinami (fosforna guma) in zastrupljenimi naboji (akonitinov nitrat). Izvajali so tudi poskuse z ohlajevanjem – preizkušali so mejo, do katere se lahko ohladi človeka, da še preživi.

3.2. NAČINI PREŽIVETJA IN POMOČI

Kaj je bilo (poleg gole sreče in spleta srečnih naključij) potrebno, da je človek lahko preživel, prenesel življenje v tako skrajnih okoliščinah, kot je koncentracijsko taborišče? Najbolj pomembno je bilo, da je človek deloval zdrav, sposoben za delo. Bolnih in slabotnih so se po hitrem postopku znebili. Če odštejemo fizično moč, sta bili psihična moč in stabilnost prav tako pomembni. Eden od načinov preživetja je bila apatičnost, otopelost. Jetnik, ki je želel preživeti, je bil prisiljen potlačiti v sebi vsa čustva, predvsem hrepenenje po domu in svojih ljubljenih. To pove tudi Pahor v *Nekropoli: Ker prvi pogoj, za najmanjšo možnost preživetja je stroga odstranitev vseh podob, ki ne spadajo v kraljestvo zla ...* (Pahor 1997: 25) in to ne samo enkrat: *Živih ljudi se taboriški suhec ne sme dotakniti niti z mislijo; enkrat za vselej mora pustiti vse, ki so živi, na nevidnem, sanjskem otoku zunaj zemeljskega ozračja in se jim ne sme približati ne z željo ne s spominom* (Pahor 1997: 122). Navaditi se je bilo potrebno, da so grozljivi prizori mučenja ter pretepanja postali del vsakdana, da se preprosto niso smeli potegniti za tovariša, pokazati sočutja, kajti to je pomenilo smrt. Če so hoteli živeti, so se umaknili vase, pozabili na resničnost, bolečine, lakoto, žalost, jezo in smrt.

Kljub vsemu trpljenju, zatiranju, žalosti in obupu (ali pa prav zato) so bili včasih jetniki med seboj izredno solidarni in povezani (seveda tega ne moremo trditi za splošno, saj je bilo veliko kraj, spletkarjenj, izdajanj itd.). Med seboj so si pomagali na različne načine, povezovali so se ne glede na narodnost ali vero, nekateri so pri tem tvegali tudi življenje. Prva dejavnost je bila pomoč bolnim in starejšim, marsikoga je rešila pravočasna premestitev na manj zahtevno delovno mesto ali v bolnišnico na počitek, včasih je pomagal že košček kruha ali dodatna odeja. Tudi če niso imeli ničesar, so drug drugega bodrili s stiskom roke, nasmehom. V taborišču Buchenwald na primer, so norveški jetniki (študentje) iz svojih rednih pošiljk hrane in zdravil sestavljali posebne pakete za sotrpine v najtežjih delih taborišča. Vsakršna vzajemna dejavnost pa je bila lahko organizirana le ob medsebojnem obveščanju in zaupanju. Svoj odpor so jetniki izražali tudi s sabotажami – v tovarnah, kjer so izdelovali dele orožja in druge pripomočke za vojsko, so kose namerno uničevali ali pa bili pri svojem delu zelo površni ali počasni.

Taborišča so morda strla telesa, nikoli pa niso strla človeškega duha – za kar je pokazatelj tudi (ilegalno) kulturno življenje. Med jetniki so bili namreč tudi pevci, pesniki, pisatelji, slikarji, igralci, kiparji ter drugi umetniki. Kulturna dejavnost se je vseskozi širila, imela je veliko privrženecv, saj je nesrečnim ljudem omogočila, da so vsaj za nekaj časa pozabili na trpljenje,

četudi je bil »program« dolg le nekaj minut in je obsegal le nekaj zapetih pesmi ali prebrano zgodbo. Poleg tega je kultura dvigovala duha in moralo, dajala duhovno oporo, upanje v boljši jutri v razmerah, kjer je bil duh zlomljen, telo pa izčrpano. Tako so si taboriščniki organizirali tajna srečanja, na katerih se je bralo pesmi, poslušalo govore, igralo kratke igre, pelo domoljubne pesmi in tako dalje. Velikokrat je šlo za predelavo ali parafraziranje že znanih, priljubljenih pesmi, da so si ljudje pesem lažje zapomnili, saj velikokrat niso imeli na voljo ne papirja, ne pisala. Marsikomu je bila pesem, zapeta v domačem jeziku, v veliko tolažbo.

3 PRIČEVANJE IN AVTOBIOGRAFIJA

Pri prozi z vojno (torej tudi taboriščno) tematiko se vedno pojavlja vprašanje o zgodovini, resničnosti, točnosti in preverljivosti podatkov, dejstev, dogodkov. Vendar namen umetnosti, literature, ni preverjanje dejstev, temveč umetniškost, literarnost. Prav tako namen moje diplomske naloge ni, da bi v izbranih pričevanjih preverjala resničnost podatkov, časa in imen.

V 19. in 20. stoletju sta biografska ter avtobiografska (torej tudi pričevanjska) literatura dosegli vrh, tudi zaradi poudarjene zavesti o človekovi individualnosti v zgodovini in družbi. Najprej so se avtobiografiji posvečali predvsem filozofi, sociologi, psihologi in zgodovinarji, v literarni vedi pa se je resni interes pokazal šele v 60. letih prejšnjega stoletja. Med drugim se je ukvarjala z mestom in vlogo subjekta v avtobiografiji, referenčnost, razmerje s fikcijo ter namero avtorja (Koron 2008).

Na splošno je družba (tudi slovenska) pričevanja dolgo zavračala ali ignorirala. Nobena oblast si namreč ne želi kritike, kar na nek način pričevanja so – kritika družbe, družbenega sistema, vrednot in ureditve. Nekaj časa so bila skoraj nezaželeni, danes pa so to dragoceni dokumenti zgodovine.

Že Aristotel je ločil literaturo od zgodovinopisja. V svoji *Poetiki* je pisal o resničnosti in resnici v literaturi – zgodovinopisec piše o tem, kar se je dejansko zgodilo, pesnik (pisatelj) pa o tem, kar bi se lahko zgodilo. Današnja literarna veda je Aristotelovo teorijo nadgradila in dodala, da zgodovinopisje opisuje dogodke, ki so se že zgodili, ki so zaključeni, torej dogajanje preteklega časa. Področje umetniške proze ali poezije ni vezano na čas. Zelo pomembni sta tudi objektivnost ter subjektivnost pisanja oziroma pisca. Zgodovina nikakor ni in tudi ne sme biti subjektivizirana, pozornost mora biti usmerjena na objektivno resničnost, objektivno prikazovanje. Toda pričevanjskih del ter tudi na splošno del z vojno tematiko (na primer proza udeležencev narodnoosvobodilnega boja), ki so (tudi) zgodovinska, ne moremo preprosto določiti po teh merilih. Tovrstna dela sicer opisujejo zgodovino, resnične dogodke, navajajo preverljive podatke ter dejstva, pa vendar ne gre za objektivno in neosebno opisovanje poteka dogodkov. Tudi dokumentarna ter spominska proza o drugi svetovni vojni, ki naj bi spadali k zgodovinopisju, ne zadoščata popolnoma tem kriterijem. Umetniška proza

ima lahko za izhodišče realno, zgodovinsko dogajanje, vendar pa je ta resničnost umetniško obdelana, da učinkuje kot »estetska resničnost«.

3.1 PRIČEVANJE

Za pričevanjsko literaturo nekako velja, da se poetična funkcija umakne v ozadje, glavni cilj pa je čim bolj resnično in faktološko opisovanje in popisovanje dogajanja, ki je stilistično in umetniško zaokroženo – sem spadajo na primer tudi reportaže, spomini, stilistično dokumentirana povest itd. V pričevanju pripovedovalec (selektivno) predstavi svojo življenjsko zgodbo, jo umesti v določen čas in prostor, v pripoved pa vplete svoje spomine in izkušnje. Vedno gre za opisovanje travmatične izkušnje, čuti pa se tudi avtorjeva nuja, da o tem priča. Pri tem se je pojavila nevarnost, da bi pričevalec zapadel v pretirano čustvenost ali pa v moraliziranje in obsojanje (kar je seveda subjektivno in s tem za pričevanje neprimerno).

Natančneje se pričevanja ukvarjajo predvsem s procesom spominjanja, skozi katerega lastno (ali katero drugo) osebnost ali/in zgodovino s pomočjo preteklosti reflektirajo in/ali rekonstruirajo; kot sem že omenila, gre za povezanost z nekim travmatičnim dogodkom. Po drugi strani je za pričevanja značilna tudi nezmožnost ubeseditve preživetega trpljenja, ko besede preprosto nimajo pravega pomena. *Pričevati ne pomeni preprosto pripovedovati, temveč tudi obvezati sebe in druge; prevzeti govorno odgovornost za zgodovino ali resnico nekega dogodka, za nekaj, kar po definiciji presega osebno, ker ima splošno vrednost in posledice* (Jambrešić Kirin 1999: 27).

Po vojni so se umetniki osredotočili na to, kar so prestali – na vojno samo, njeno razčlemba. Skušali so jo osmisliti ter doumeti njene posledice v svetovnem, materialnem in moralnem smislu, ohraniti spomin na preminule ter prenesti težke, a dragocene izkušnje mlajšim generacijam. Na novo je bilo potrebno postaviti gospodarstvo, politiko, dati ljudem upanje v boljši jutri, motivacijo za življenje – še posebej morda na Poljskem, ki je utrpela strahotne izgube na vseh področjih. Nekateri pesniki in pisatelji so torej v ljudeh budili upanje in jim dajali moč za naprej – takšnih je bilo mnogo. Drugi so v vojni videli nekaj, česar se ne sme pozabiti, doživeli stvari, o katerih so morali govoriti in pisati, da se ne bi nikoli ponovile. Tudi takšnih je bilo veliko, med drugim tudi Boris Pahor in Gustav Herling-Grudziński.

Obujanje spominov je za vse povratnike iz taborišč neopisljivo boleče. Ne pomeni samo obujanja spominov na trpljenje, poniževanja, lakoto, zlorabe, duhovno ter telesno nasilje, suženjsko delo in fizične napore, temveč tudi na podobe sotrpinov, ki niso preživeli, s tem pa tudi občutek krivde, ker oni sami še živijo ali pa občutje odgovornosti za smrt tovariša. K temu so pripomogli tudi tisti, ki so povratnike poslušali z neizgovorjenim vprašanjem, kako to, da so oni preživeli. To je pogosto izpadlo kot obtožba, ki je notranjo bolečino še stopnjevala, pri nekaterih celo do te mere, da so storili samomor. Tudi zato se je največ preživelih zavilo v molk, spomine in neizgovorjene obtožbe ter vprašanja pa potisnili na rob zavesti.

Eno od klasifikacij besedil o holokavstu povzemam po Barelu Langu (Lang 2000), ki razlikuje med tremi različnimi skupinami besedil glede na stopnjo prilikovanja zgodovini. V prvo skupino spadajo besedila, ki želijo biti zgodovinsko verodostojna, vendar se vseeno odmaknejo od popolne objektivnosti, saj poudarjajo subjektovo doživljanje. Sem spadajo dnevniki, avtobiografije, spomini, romani, kratke zgodbe. Druga skupina besedil se navezujejo na zgodovino s kontekstom ali podtekstom, ob tem pa predpostavljajo, da ima bralec določeno vedenje o holokavstu, sem spada predvsem poezija. Tretja skupina so besedila, ki opisujejo zgodovino tako, kot naj bi se zares zgodila.

Vsem trem skupinam je skupno to, da sprožajo vprašanja o resničnosti napisanega, po drugi strani pa zbujajo dvom v zmožnost ubeseditve izkušnje holokavsta, kar pa je povezano z nihanjem med umetniškim in zgodovinskim prikazovanjem.

3.2 AVTOBIOGRAFIJA

Pričevanja so tudi avtobiografska; v tovrstnih delih se prepletata ustvarjalnost ter (zgodovinsko) pričevanje. V avtobiografskih delih (lahko bi uporabili tudi izraz »samopredstavitev«) pa je to mejo včasih težko določiti, saj je prikazovanje objektivne resničnosti (lahko) pod subjektivnim dojemanjem in ustvarjalnostjo.

Navajam definicijo avtobiografskega romana: *Besedilo, v katerem je lastni življenjepis neke osebe izoblikovan literarno in preraste v roman; napisan je kot prvoosebna pripoved. Razlikujemo dve vrsti avtobiografskega romana: pristni a. r. je tisti, v katerem prepoznavamo*

življenjepis realne avtorjeve osebe, kvaziavtobiografski roman je roman, v katerem pripoveduje o svojem življenju izmišljena oseba (Literarni Leksikon 2009: 24).

Razlika med (avto)biografskimi in zgodovinskimi deli je (tudi) v tem, da so zgodovinska usmerjena bolj k splošnim ugotovitvam o osebah in dogodkih, biografska pa se ukvarja bolj s posameznimi osebami, s podrobnostmi njihovih življenj. Seveda se skoraj vedno pojavi vprašanje verodostojnosti oziroma resnice, kar pa je odvisno od razmerja med subjektivno ter objektivno resnico, pa tudi od cilja pisanja samega.

Značilnosti avtobiografske proze (Bernik 1999; Avsenik Nabergoj 2011):

1. Izpostavljena je ena oseba (glavni junak), saj je tako razmerje pripovedovalca s pripovedjo intimnejše, zaupljivost do glavnega junaka je večja, junak pa se tako bolj poistoveti s pripovedovalcem kot druge osebe v pripovedi.
2. Vzpostavljen je tesen odnos s preteklostjo.
3. Avtobiografija je prvoosebna pripoved, pripovedovalec pripoveduje o svojih doživetjih in izkušnjah, hkrati pa je tudi oseba v pripovedi, njen sestavni del.
4. Avtor se trudi za verodostojen prikaz dogodkov.
5. Perspektiva je zožana – s tem, ko pripovedovalec pripoveduje o svojih doživetjih in izkušnjah, se omeji samo nase, na svoj svet (za razliko od npr. vsevednega pripovedovalca). Zato so ostale osebe prikazane od zunaj (če same ne razkrijejo svojega notranjega življenja).
6. Prvoosebni pripovedovalec v sebi združuje 2 jaza, ki se praviloma znotraj pripovedovalca nikoli povsem ne skladata, vedno je njima neka razlika, napetost.
  - Doživljajoči jaz – pred daljšim/krajšim časom je doživel neke dogodke.
  - Pripovedujoči jaz – te dogodke pripoveduje, navadno iz razdalje opazuje doživljajoči jaz, ga vrednoti, pojasnjuje, lahko tudi ironizira, skratka je z njim v nekem razmerju.

Glede na njuno razmerje lahko prvoosebno avtobiografsko prozo razdelimo v dve skupini:

1. skupina: Prvoosebni pripovedovalec se identificira z doživljajočim jazom. Sem spadajo dela, ki prvoosebno tematiko prikazujejo v kar se da verodostojni, avtentični obliki, ne skozi poznejše življenjske izkušnje, vrednotenja ali pogledov na svet. Tak položaj pripovedovalca se v čisti obliki pojavlja zelo redko (v novejši slovenski vojni prozi na primer *Ljubezen* avtorja Marjana Rožanca).

2. skupina: Razdalja med pripovedujočim in doživljajočim jazom, prevladovanje pripovedujočega. Gre za preoblikovanje, prevrednotenje in tudi dopolnjevanje spominov, ta oblika je pogostejša (npr. *Menuet za kitaro* Vitomila Zupana).
7. Dogajanje – avtobiografija največkrat pripoveduje o preteklem, že zaključenem dogajanju, včasih pa tudi o dogajanju ki se odvija, vendar je razplet še neznan.

4.2 PREGLED SVETOVNE PRIČEVANJSKE LITERATURE

Literature na temo taborišč in holokavsta je ogromno in prav vsak izmed avtorjev bi si na tem mestu zaslužil vsaj nekaj vrstic. V nadaljevanju bom predstavila nekaj avtorjev pričevanjske literature, ki so s svojimi pričevanji in življenjem na kakršenkoli način izstopali.

Imre Kertész je pisatelj, esejist, prevajalec ter prejemnik Nobelove nagrade za literaturo leta 2006. Rojen je 9. novembra 1929 na Madžarskem. Ko je bil star 14 let, so ga skupaj z drugimi madžarskimi Židi deportirali v Auschwitz, kasneje tudi v Buchenwald. Danes z ženo živita v Berlinu. Taboriščna tematika je stalnica njegovega pisanja, kot mnogi drugi avtorji taboriščne literature se sprašuje, kako ubesediti neubesedljivo grozo in strah.

V svojem najbolj znanem romanu iz leta 1975, *Brezusodnost (Sorstalanság)*, 15-letni deček po imenu György Köves v prvi osebi pripoveduje o taboriščnem življenju, o načinih in možnostih preživetja, kar za Györgya pomeni distanciranje in zmanjševanje pomena vseh grozot; ne želi biti moralni razsodnik, tudi pri čustvovanju je zelo zadržan, po drugi strani pa je roman napisan pod vplivom intimizma. Na Madžarskem so leta 2005 po romanu posneli tudi film, scenarij zanj je napisal kar avtor sam. Kot zanimivost lahko omenim, da je Kertész sam povedal, da so ga k pisanju o svoji izkušnji spodbudila dela Tadeusza Borowskega, poljskega pisatelja, ki je tudi sam preživel pekel taborišč (predstavljam ga v nadaljevanju).

Viktor E. Frankl, profesor nevrologije in psihiatrije ter logoterapije, začetnik tretje dunajske psihoterapevtske šole ter pričevalec. Rodil se je 26. marca 1905 na Dunaju, kjer je študiral medicino, specializiral pa je psihiatrijo ter nevrologijo, še posebej se je posvetil samomorom ter depresiji. 25. septembra leta 1942 je bil skupaj z ženo ter staršema deportiran v koncentracijsko taborišče Terezín, od tam pa v Auschwitz ter nato še v manjše taborišče pod okriljem Dachaua. V taboriščih je izgubil celo družino, preživela je le sestra Stella. Po

osvoboditvi aprila 1945 se je vrnil na Dunaj. V istem letu je napisal svoje svetovno znano delo *Kljub vsemu rečem življenju da: psiholog doživi taborišče smrti* (*Trotzdem Ja Zum Leben Sagen: Ein Psychologe Erlebt das Konzentrationslager*), napisano pa je z objektivne perspektive psihiatra. Njegovo glavno načelo je, da v še tako neznosnih pogojih, v najhujšem trpljenju in nečloveškemu življenju, obstajajo upanje, življenje, smisel. To je utemeljil s pomočjo logoterapije ter eksistencialne psihoterapije. V sebi ni nosil maščevanja, zaradi preživetega je kot terapevt še toliko bolj želel pomagati ljudem. Umrli je 2. septembra 1997 zaradi srčnega zastoja.

Primo Levi se je v judovsko družino rodil 31. julija 1919 v Italiji (Torino). Oče je bil inženir, torej je imel že v osnovi dobre možnosti za izobrazbo in dobro vzgojo. Po poklicu je bil kemik, v mladosti si je želel, da bi se v tej stroki uveljavil kot znanstvenik, vendar so ga leta 1943 zajeli ter ga odpeljali v taborišče Fossoli, od tam pa v Auschwitz. Sam je dejstvo, da je kot Jud preživel Auschwitz (poleg spleta okoliščin, samoohranitvenemu nagonu in smislu za prilagajanje) pripisal predvsem temu, da ni bil nikoli bolan – ostal je uporabna delovna sila. Osvobojen je bil januarja, domov se je vrnil oktobra 1945. Ustvaril si je družino in začel pisati, zvest je ostal tudi svojemu osnovnemu poklicu, čez čas je postal celo direktor manjše kemične tovarne. Umrli je 11. aprila 1987 v rojstnih hiši v Torinu, okoliščine njegove smrti pa ostajajo nejasne, saj je omahnil iz 3. nadstropja v svojem domu. Uradno je njegova smrt sicer obravnavana kot samomor, vendar o tem marsikdo dvomi. Res pa je, da je Levi trpel za hudo depresijo, predvsem zaradi taboriščne izkušnje. Njegova smrt bo ostala nepojasnjena, njegov dober prijatelj pa je ob njegovi smrti pripomnil, da je »Primo Levi umrl že štirideset let nazaj v Auschwitzu«⁴.

Njegovi najbolj znani deli sta *Ali je to človek* ter *Premirje*. Pričevanje *Ali je to človek* je napisal leto dni po vrnitvi iz taborišča, v katerem je opisal svojo izkušnjo in nezaslišanost zločina, čutil pa je strah, da ljudje ne bodo verjeli vsega, kar se je dogajalo – nekatere stvari so preprosto preveč grozljive, da bi bile resnične; verjetno je bil prav to razlog, da je bil njegov rokopis najprej zavržen. Pravzaprav je Levi uspeh doživel šele desetletje po izdaji knjige, ko so leta 1957 v Torinu pripravili razstavo o taboriščih. Delo je bilo nato prevedeno v angleščino, francoščino in nemščino, sledilo pa je še veliko ponatisov. Drugi roman, *Premirje*, je doživel uspeh takoj po izidu 1963. V njem Levi nadaljuje z opisovanjem svoje taboriščne

---

⁴ Spletni vir: http://en.wikipedia.org/wiki/Primo_Levi

zgodbe, in sicer o koncu vojne, vrnitvi domov ter prehodu v hladno vojno, vendar je tokrat pisal v humornejšem tonu.

Elie Wiesel se je v rodil 30. septembra leta 1928 v Romuniji, v judovsko družino. Je profesor, politični aktivist, ustanovitelj fundacije za pomoč žrtvam holokavsta, pisatelj, dobitnik Nobelove nagrade (1986), prevajalec, član Ameriške akademije umetnosti in znanosti ter veliki humanist. S humanizmom se je Wiesel srečal že v otroštvu, njegov prvi učitelj in zgled je bil oče, ki ga je tudi spodbujal k branju knjig ter ga učil hebrejščine. Leta 1944 so celo družino namestili v geto, kmalu nato pa premestili v Auschwitz, kjer je prebival skupaj z očetom, ki je umrl le nekaj tednov pred osvoboditvijo. Po vojni je pisal za različne časopise, kot novinar je precej potoval.

Wiesel o svojem doživetju taboriščnega sveta ni mogel pisati celih 10 let po vojni. Razlog je enak kot pri večini – ni našel besed, s katerimi bi prestano trpljenje lahko zadovoljivo opisal. Ob spodbudi prijatelja je napisal pričevanje *Noč*, v katerem je opisal svoja doživetja iz taborišč Auschwitz in Buchenwald, poniževanje in trpljenje. Delo je najprej izšlo v Argentini, nato v Franciji, opaženo pa je bila šele leta 1960, ko je bilo objavljeno v Ameriki. Danes je *Noč* eno najpomembnejših pričevanjskih del, prevedeno v 30 jezikov, Wiesel pa svetovno znan, aktiven, vztrajen in glasen pričevalec miru, človeškega dostojanstva, sprave in spoštovanja.

3.3 PREGLED PRIČEVANJSKE LITERATURE IN LITERATURE Z VOJNO TEMATIKO NA SLOVENSKEM

Vojna tematika ima v slovenskem pripovedništvu poseben status, saj ni nastala zaradi notranjih (literarnih) teženj, temveč zaradi zgodovinskih dogodkov, ideologije, revolucij, izrednih razmer. Poleg tega je bila nanjo ves čas pozorna tudi oblast, ravno zaradi njene občutljivosti; to je eden od razlogov, da je del s taboriščno tematiko zelo malo (drugi razlog pa je to, da je bilo pisanje odpiranje starih ran, zelo težko in boleče). Vojna proza pomeni obravnava proze s tematiko druge svetovne vojne. Pri tem izhajamo iz Aristotlove *Poetike* – razlike med zgodovinopisjem in poezijo in razlike med tem, kar se je zgodilo ter kar bi se lahko. Aristotel pravi, da zgodovinopisje opisuje realno dogajanje v zgodovini človeštva,

narodov, državi itd., poezija oz. besedna umetnost pa zgodovino prikazuje bolj osebno. Poudarek je torej na subjektivnem razumevanju in psihologiji posameznika.

V slovenski vojni prozi je dolgo prevladovala tematika, ki je izhajala iz faktografskih ali ideološko dogmatskih pobud, do danes pa je razvoj težil k temu, da je usmerjena k literarni artikulaciji zgodovinske tematike. Upoštevati pa je potrebno, da je slovenska literarna publicistika po drugi svetovni vojni zagovarjala le socrealistično ali subjektivno psihološko prozo, natančneje subjektivno psihološko obravnavo vojnih motivov, kamor spada tudi Pahorjeva proza. Slogovno so te pripovedi izrazno ter oblikovno prožnejše, dokazujejo, da bolj osebno doživljanje vojne tematike spodbuja težnjo po slogovni raznovrstnosti. Značilno je tudi, da so dejanja razčlenjena, med seboj se prepleta več povezanih ali vzporednih zgodb, časovna razdalja do dogodkov je zabrisana, bralec preteklost doživlja kot sedanost. Rečemo lahko, da se slovenska vojna proza od leta 1951 počasi osvobaja togosti in shematičnosti, razširja teme s tem pa širi svobodo in legitimnost lastne obstojnosti.

Pred drugo svetovno vojno in tudi med njo so bili značilni trije tipi proze, predstavila jih bom skupaj z nekaterimi avtorji. Predstavniki prvega tipa je Alojz Kraigher, za katerega so značilne shematične pripovedi o vojnih dogodkih. Pozna le 2 pola – izrazito pozitivnega ter izrazito negativnega. Na ta način obravnava junake, dogodke in tudi ideologijo, njegovi junaki so ateisti (ali to postanejo), njihova najvišja vrednota pa ideologija – privrženost narodnoosvobodilnemu gibanju, ki se mu podredi vse, tudi ljubezen in družina. Pripovedovalec je realističen, tako v opisih kot dialogih, poročanju, velikokrat pa tudi didaktičen. Zgodbe se večinoma končajo optimistično (konec vojne, poudarek na sentimentalnosti). Med drugim je Kraigher napisal novele *Talci* (1947), *Njena krivda* (1949), *Z mrličem v srcu* (1951) ter *Vedrce* (1945), kjer obravnava tudi taboriščno tematiko.

Juš Kozak vojno tematiko obravnava na malo drugačen način, saj snov pogosto črpa iz svojega življenja (avtobiografskost), na primer v romanu *Lesena žlica*. Zanj je značilno tudi povezovanje vojne tematike s predvojnimi in tudi povojnimi obdobjem. Kraighlerju in Kozaku sta skupna realističen slog in vsevedni pripovedovalec, v središču dogajanja je ena oseba, ideja je vedno eksplisitna.

Tudi **Prežihov Voranc** se je dotaknil vojne tematike, predvsem v črticah kot so *Osem tovarišev*, *Opravek na Viču*, *Kristina*, *Oče*, *Klic domovine* in tako dalje. Pogosto prikazuje

usmrčitve partizanov, sodelavcev osvobodilnega gibanja ali talcev in mučenja v zaporih. Neredko je didaktičen, junakov se loteva bolj poglobljeno.

Treba je omeniti še roman, v katerem se pripovedujoči in doživljajoči jaz nenehno prepleteta, temeljita pa na pripovedovalcu, ki nosi tudi avtobiografsko sporočilo; to je roman Vitomila Zupana z naslovom *Menuet za kitaro: na petindvajset strelov*, v katerem avtor skozi glavnega junaka Jakoba Berganta – Berka opisuje in analizira svoje doživetje vojne, ki se je zgodila trideset let nazaj. Roman sicer ni popolnoma avtobiografski, vendar se glavni dogodki romana ujemajo z dejanskim življenjem avtorja.

V literarnih delih takoj po letu 1945 postaneta pomembni motivacijska in psihološka komponenta. Spremeni se tudi način pisanja; ideologija in optimistični konci se pomaknejo v ozadje, v ospredje stopita individualno doživljanje vojne ter slogovna raznovrstnost. Na ta način je svojo pisateljsko pot nadaljeval Prežihov Voranc, ki je napisal tudi nekaj novel o prestanem trpljenju v taboriščih. O ogroženem slovenskem človeku je pisal tudi France Bevk, predvsem v povezavi s fašizmom v Italiji ter narodnoosvobodilnim bojem na Primorskem (na primer novela *Težka pot* ter povest *Tuja kri*), kjer je ponovno opazna psihološka subjektivnost, pomembna je tudi erotika.

Branko Hofman, ki se je rodil leta 1929 ter bil med drugim tudi urednik Državne založbe Slovenije, je znan po svojem delu *Noč do jutra*, v katerem je pisal o komunističnem nasilju ter Golem otoku (bil je med prvimi, ki si je sploh upal pisati o tem). Pisatelj v romanu razlaga in analizira notranja občutja in dileme glavnih junakov ter opisuje njihovo preteklost, ki onemogoča mirno in srečno prihodnost. Poleg tega piše še o odnosu med žrtvijo (Peter) in mučiteljem (Kovač), pri čemer je zanimivo to, da se ne osredotoči le na žrtev, ampak govori tudi o mučitelju, kako njegova dejanja vplivajo tudi na njegovo življenje. Hofmanov namen ni razpihovanje sovraštva, ampak išče pomiritev in duhovni mir.

Še eden od pisateljev, ki opisuje taboriščno življenje, je Boris Fakin, ki je pisal pod psevdonimom **Igor Torkar**. Rodil se je leta 1913. Diplomiral je Tehniški fakulteti v Ljubljani. Politično aktiven je bil že kot študent, med drugim je bil tudi oster kritik ilegalne komunistične partije. Med drugo svetovno vojno je bil član narodnoosvobodilnega gibanja. V svojem romanu, nato pa izdan ter odpeljan v Dachau. Po vojni se je vrnil v Ljubljano in se zaposlil, a leta 1948 je bil aretiran ter kot gestapovski agent tudi obsojen na montiranih

stalinističnih dachauskih procesih. Šele leta 1971 je bilo ugotovljeno, da so dachauski procesi temeljili na neresničnem gradivu in obsodba proti njemu je bila razveljavljena.

Svojo izkušnjo taborišča je opisal v romanu *Umiranje na obroke* skozi oči mladeniča Gabra, ki ga trpljenje in zlo – kot obsojenca v dachauskem procesu – zaznamujeta za vedno. Roman je sestavljen iz spominov, dokumentov, literature, občutij in avtorjevih doživetij. V ospredju je avtorjeva izkušnja ter storjena krivica na dachauskih procesih..

O konkretni taboriščni izkušnji je v slovenskem prostoru pravo pričevanje napisal tudi **Vladimir Kralj**, literarni kritik, prevajalec (prevedel je tudi izbor pravljič *Tisoč in ena noč*), dramski teoretik ter pripovednik. Rodil se je 16. avgusta 1901, umrl pa 29. 4. 1969. Do vojne je poučeval na gimnaziji in trgovski akademiji v Mariboru. Med vojno je bil zaradi sodelovanja z OF večkrat zaprt, spomladi leta 1944 pa so ga odpeljali v Dachau. Po vojni je še naprej učil v Ljubljani, ukvarjal pa se je tudi z literarno kritiko. Svoje kritike je objavljajl v različnih revijah, npr. v *Jutru*, *Slovcu*, *Obzorjih*, *Novem svetu*, *Sodobnosti*, *Naših razgledih*.

Kot mnoge druge je ta izkušnja tudi Kralja zaznamovala za celo življenje. V njegovem najbolj izstopajočem delu, zbirki novel *Mož, ki je strigel z ušesi*, ki ga je pisal od leta 1946 do 1948 (zaradi političnih spletk je izšlo več kot 10 let kasneje), v tretji osebi dokumentarno, objektivno in neprizanesljivo opiše svoje doživetje koncentracijskega taborišča Dachau; avtor sam se imenuje le s priimkom – Košir. Hotel je prikazati podobo posameznika, ki je ujet v taboriščnem sistemu. Dialogi so rezki, pikri in skopi, izražajo brezčutnost, posmeh in sovraštvo. Pripovedovalec veliko razmišlja tudi o političnih nazorih in ideologijah, vendar se nikoli ne opredeli za katerokoli od njih, njegovi nazori pridejo do izraza v drobcih – zavestno se umakne od kakršnegakoli komentiranja. Po vojni, kot svoboden človek ne občuti posebnega optimizma, kajti taborišče ga je naučilo, da popolne svobode tudi izven taborišča pravzaprav ni.

3.4 KRATEK PREGLED PRIČEVANJSKE LITERATURE NA POLJSKEM

Poljska (in njen narod) je bila v vojni ena izmed najbolj prizadetih držav, zato je opus taboriščnih besedil zelo obsežen. Avtorji so svoja pričevanja (izkušnje) predstavljali na tri različne načine, ki jih skupaj z avtorji in njihovimi deli predstavim v nadaljevanju.

Prvi način je prikazovanje taborišča kot sveta rabljev in žrtev v humanistični viziji sveta, s črno-belo karakterizacijo oseb, žrtve so junaki, ki umrejo z zavestjo o moralni zmagi. Sem bi se lahko uvrstili naslednji avtorji: Maria Nałkowska (*Medaliony*), Krystyna Żywulska (*Przeżyłam Oświęcim*), Jerzy Andrzejewski (*Apel*) ter Zofia Kossak-Szczucka (*Z otchłani*).

Medaliony (1948) avtorice Marie Nałkowske so nekaj posebnega, saj avtorica sama ni preživela taborišča, pač pa je bila članica posebnega komiteja za preiskovanje vojnih zločinov. *Medaliony* so sad njenega dela – zasliševanja prič (tako zločincev kot žrtev), poslušanja sojenj, ogledov taborišč, predelane dokumentacije ter drugih dokazov. Napisala je osem novel v neosebne, dokumentarne slogu, s katerim je dosegla še večji učinek na bralca – dejanski material je zavila v pripoved.

V drugo skupino spadajo besedila, ki izražajo neomajno vero v zmago humanizma in njegovih vrednot, z opazovanjem in refleksijo pa želijo razumeti ter analizirati taborišče in njegov sistem, ukvarjajo se s psihološko preobrazbo človeka – jetnika, načine prilagoditve skrajni ter nenehni ogroženosti. Sem med drugim spadata *Inny świat* Herling-Grudzinskega⁵ ter *Na nieludzkiej ziemi* Józefa Czapskega.

V zadnjo skupino pa spada literatura, ki taborišče prikazuje kot svet, v katerem vladajo nova pravila in norme, ki so podvržene najmočnejšemu človeškemu nagonu – preživetju. Pripovedovanje je stvarno, brez moraliziranja in ocenjevanja, objektivno. Zlo, nasilje, smrt so nekaj normalnega, posameznik pa se mora v tej situaciji prilagoditi, če želi preživeti. Tako sta med drugimi taboriščni svet dojemala Tadeusz Borowski (*Byliśmy w Oświęcimiu, Kamienny świat*) in Abraham Kajzer (*Za drutami śmierci*).

---

⁵ Ker je pričevanje *Inny świat* eden od glavnih predmetov moje obravnave, se na tem mestu z njim ne ukvarjam.

Tadeusz Borowski, eden najbolj znanih poljskih pesnikov in pisateljev, se je rodil 12. novembra 1922 v Ukrajini. Zgodnje otroštvo je zaradi okoliščin preživel s teto, kasneje pa se je cela družina preselila v Varšavo (1932). Zaključil je tajno organizirano gimnazijo ter na prav tako tajni Varšavski univerzi začel s študijem poljskega jezika in književnosti, kjer je spoznal svojo bodočo ženo Marijo. Nekatere dogodke iz tega življenjskega obdobja je kasneje zapisal v svojem znanem delu *Pożegnania z Marią*. V tem času je že začel pisati, debitiral je z zvezkom *Gdziekolwiek ziemia*.

Leta 1943 je bil aretiran ter odpeljan v zloglasni Auschwitz. Tam je kljub skoraj nemogočim pogojem nadaljeval s svojo literarno dejavnostjo, pisal je predvsem pesmi in pisma svoji zaročenki Mariji, ki je bila prav tako ujetnica v koncentracijskem taborišču. O svoji taboriščni izkušnji (ter na splošno o vojni tematiki) je kasneje pisal v večih delih, na primer *Pożegnania z Marią*, *Kamienny świat*, *Byliśmy w Oświęcimiu*, *Ludzie, którzy szli*. Kasneje so ga premestili v Dachau, kjer je bil 1. maja 1945 osvobojen, prav tako tudi njegova zaročenka in kmalu sta se poročila.

Borowski je literarno udejstvovanje začel kot pesnik, nato pa se je od poezije obrnil k prozi, saj tistega, kar je imel za povedati, ni mogel izraziti v verzih. Pisal je za različne časopise, v prvem letu po osvoboditvi pa je, v sodelovanju še z dvema sojetnikoma (K.Olszewskim ter J. Nel-Siedleckim), napisal svoje najbolj znano delo *Byliśmy w Oświęcimiu*, njegove izkušnje in doživljanje taborišča v prvi osebi. Spregovoril je tudi o privilegijih, ki jih je bil deležen kot nejudovski jetnik, včasih pa celo zabil mejo med normalnim in taboriščnim življenjem. S sarkazmom in ironijo je prikazan moralni propad človeka, tako jetnikov kot njihovih rabljev. Leto kasneje je nastalo še drugo znano delo, *Pożegnania z Marią* (1947), v katerem prav tako opisuje taboriščno življenje, vendar se posveti samo zunanjemu svetu junakov, z notranji občutki se ne ukvarja. Sledi še *Kamienny świat* iz leta 1948, ki ga pripoveduje stvarno in neprizadeto, ne sodi in ne moralizira.

Umril je 3. julija leta 1951, nekaj dni po rojstvu hčerke. Storil je samomor, star komaj 29 let.

Poleg pisateljev so o vojni pisali tudi mnogi pesniki, še posebej je potrebno omeniti Tadeusza Różewicza. *Iz njegovih verzov odseva tragedija tako imenovanega pohabljenega rodu – rodu, ki je moral iz šolskih klopi naravnost v vojsko, bil tako prikrajšan za mladost in prežgodaj*

dozorel (Štefan 1960: 445). Kritično ocenjuje dogodke, ki jim je bil priča med vojno, vseskozi prikazuje grozo, bolečino in žalost, kot je občutil medvojno in tudi povojno resničnost.

4 LITERATURA, FIKCIJA, FAKT

Resnica je zame vrhovno načelo, ki vsebuje še mnoga druga. Ta resnica ni zgolj resnicoljubnost v besedi in misli in ne zgolj relativna resnica našega dojetanja, temveč absolutna resnica, večno načelo, se pravi Bog. (Gandhi 2010: 17)

Vprašanja resnice, verodostojnosti ter pomen za družbo v pričevanjski (in avtobiografski) literaturi so aktualna že od samega začetka. To vprašanje vključuje predvsem vprašanje razmerja med objektivno in subjektivno resnico. V pričevanju in avtobiografiji se prepletata literarna ustvarjalnost in zgodovina (Avsenik Nabergoj 2011).

Po Aristotelu naj bi zgodovina opisovala tisto, kar se je zgodilo, literatura pa to, kar bi se lahko zgodilo po zakonih verjetnosti in nujnosti. Če to prevedemo v sodobno teorijo možnih svetov, ki temelji na modalni logiki, fikcija temelji na posebnih zakonitostih, ki sicer do neke mere posnemajo dejanski svet, a hkrati ustvarjajo svojega, lastnega, ki nima referenc v dejanskem svetu, ampak v fikciji (Juvan 2003). Fikcija lahko predstavlja določen odklon od obstoječe vednosti o resničnosti. Samoumevno se nam zdi, da samorigi npr. obstajajo le v literaturi, a enako je tudi z vsemi drugimi literarnimi osebami. *Dejanski svet ni povsem enoten in povsem stvaren. Prvine fikcije se vpletajo v zaznavanje, v spoznavno kategorizacijo in komunikacijo o stvarnosti (Juvan 2003: 372).*

Pisatelj črpa iz realnega sveta, v literaturi ne nastopajo le izmišljene osebe, ampak tudi takšne, ki so iz realnega sveta – v literaturi najdemo tako Rdečo kapico kot Napoleona. O slednjem si pisatelj lahko marsikaj izmisli, za kar bralec, ki ve, da ne bere zgodovinskega učbenika, ampak roman, lahko predpostavlja, da morda tudi ni resnično, in to sprejme. Po drugi strani pa ne more pozabiti, da o Napoleonu kot dejanski osebi nekaj že ve in da je ta oseba obstajala tudi v realnosti. Če to ne bi držalo, potem bi težko govorili o biografskem romanu.

Med tujimi literarnimi teoretiki se z vprašanjem fikcije ukvarjata tudi Smith in Watson, ki navajata kar dvainpetdeset žanrov življenjske zgodbe. Pravita, da je problem ponujanje *subjektivne resnice: Kakšen je položaj resnice v avtobiografskem razkritju? Kako vemo, ali in kdaj pripovedovalec govori resnico ali laže? /.../ Ali pričakujemo zvestobo do dejstev, do pripovedovalčevega življenjepisa, do njegovih izkušenj, do samega sebe, do zgodovinskega trenutka, do družbene skupnosti, do prevladujočih prepričanj o različnih identitetah, do norm*

avtobiografije kot literarnega žanra samega po sebi? In resnica, za koga in zakaj? (Smith in Watson 2001: 10–12)

4.1 LITERATURA

V 18. stoletju se uveljavi en sam pojem za besedno umetnost, in sicer literatura. Razvil se je iz starogrškega izraza »póiesis«, ki je pomenil proizvodnjo, izdelovanje ali ustvarjanje, in to kakršnokoli (gradnja hiš, ladij). Kasneje se je pojem omejil le na pesniško umetnost, tesno povezano z glasbo in plesom. Na prehodu iz 5. v 4. st. pr. n. št. glasbeno umetnost začne označevati izraz »mousiké« (navdihnjeno od muz), sočasno pa izraz „póiestis“ obveljal predvsem za besedno umetnost, čeprav v dramatikah še vedno spojeno z glasbo in plesom. V tem pomenu izraza uporablja tudi Aristotel v svoji *Poetiki*. Pojem poezija za besedno umetnost prevzamejo Rimljani in se ohrani vse do baroka.

Izraz »literatura« je v 19. in 20. stoletju v vseh evropskih in ameriških deželah prevladal kot najsplošnejša oznaka za besedno umetnost, razumljeno po merilih današnjega časa. Do 18. stoletja literatura podobno kot gramatika pomeni večino pisanja, branja in razlaganja besedil, v 18. stoletju so izraz ob razmahu pripovedništva in dramatike prenesli na same tekste in takrat je lahko začel označevati tudi besedila besedne umetnosti. Ker je bil uporaben še za druge vrste spisa, so mu pogosto dodajali pridevek lepa ali umetniška literatura, da bi jo ločili od neumetniške, t. j. poučne, znanstvene in sploh uporabne (Kos 2001: 20–21).

V romantiki pojem estetskega doživljanja označi bistvo umetnosti in s tem omogoči enotni pojem umetnosti, v katerega je vključena tudi literatura: po Kantu naj bi bilo zanj značilno brezinteresno ugajanje, vsečnost sama po sebi, ne da bi imeli od tega praktično korist (Kos 2001: 24–25). To je po Jakobsonu t. i. poetična funkcija, ki v literaturi prevladuje nad vsemi drugimi funkcijami, čeprav je pod vplivom Platona in Aristotela vse do 20. stoletja prevladovalo prepričanje, da je bistvo literature spoznavanje, torej t. i. spoznavna funkcija, saj naj bi literatura posnemala stvarnost oz. njene bistvene značilnosti (Kos 2001: 28).

Navajam definicijo literature ter literarnosti kot jo navajata najprej *SSKJ* ter nato še *Leksikon Literatura* (2009: 211-213): **1. Literatura:** 1. umetnost, ki ima za izrazno sredstvo besedo, jezik, književnost; 2. navadno s prilastkom celota umetniških, znanstvenih, poljudnih del

naroda, človeštva; književnost, slovstvo; 3. knjige, spisi o kaki stroki, kakem področju. **2. Literarnost:** 1. lastnost, značilnost literarnega.

Leksikon ima malce drugačno definicijo literature: **Literatura** (tudi književnost, slovstvo): Oznaka za besedno umetnost ali leposlovje od 18. st. naprej do zdaj, v rabi sta še pojma slovstvo in književnost. Ločimo literaturo v ožjem (čista um. dela lirike, epike, dramatike) in širšem smislu (tudi pollit., t. i. uporabne zvrsti). Razlikovanje med um. in neum. jez. tvorbami je mogoče iz različnih stališč: posebna izoblikovanost, razmerje do realnosti, navideznost oz. fiktivnost um. predstav, prevladovanje estetske funkcije, neuporabnost za neposredne življenjske potrebe ... **Literarnost** pa je v leksikonu opisana kot sklop razpoznavnih lastnosti in funkcij, ki besedilo umeščajo v literarni sistem in ga ločujejo od zvrsti, ki niso ustvarjene ali sprejete kot umetniške; izraz je vpeljal R. Jakobson in zajema posebnosti, ki jih ima umetnostno besedilo v primerjavi z neumetnostnimi – j raba jezika (slikovitost, večpomenskost, konotativnost ...), razmerje do dejanskega sveta (razveljavljanje načel resničnosti in uporabnosti), funkcije (estetsko uživanje), ob tem pa sta pomembna tudi avtorjev namen ter bralčevo pričakovanje.

4.2 FIKCIJA

Fikcija je oznaka za proizvod domišljije, nekaj izmišljenega, lahko tudi možni svet; skratka nekaj, kar ne obstaja v realnem svetu (lahko pa bi). Možni (mogoči), lahko rečemo tudi fiktivni svet je v nasprotju z dejanskim svetom; vsebuje zgolj reči, osebe, stanja, lastnosti, dogodke, okoliščine, ki bi pod določenimi pogoji lahko obstajali, so torej zgolj mogoči, zamišljeni, vendar v sebi niso protislovni. Resničnostno vrednost posamezne trditve je treba presojati samo v kontekstu, na katerega se ta nanaša oz. ga predpostavlja. Lahko je podoben dejanskemu svetu, lahko pa se od njega popolnoma razlikuje. Možni svet so npr. izmišljene zgodbe literature, filma, laži, želje ...

Po Aristotelu naj bi zgodovina opisovala tisto, kar se je zgodilo, literatura pa to, kar bi se lahko zgodilo po zakonih verjetnosti in nujnosti. Če to prevedemo v sodobno teorijo možnih svetov, ki temelji na modalni logiki, fikcija temelji na posebnih zakonitostih, ki sicer do neke mere posnemajo dejanski svet, a hkrati ustvarjajo svojega, lastnega, ki nima referenc v dejanskem svetu, ampak v fikciji (Juvan 2003). Fikcija lahko predstavlja določen odklon od

obstoječe vednosti o resničnosti. Samoumevno se nam zdi, da samorogi npr. obstajajo le v literaturi, a enako je tudi z vsemi drugimi literarnimi osebami.

Bralec mora pri branju literature z avtorjem »podpisati« fiktivno pogodbo, t. j. prostovoljna opustitev nejevere v tekst, čeprav se mora bralec hkrati zavedati, da gre v veliki meri za posnemanje resničnosti, ki pa jo avtor preoblikuje, kakor želi. Kos govori o zunajliterarni snovi (Kos 2001: 65–69), s čimer označuje vse tiste pojave resničnega, ki jih avtor izbere za gradivo, iz katere zgradi literarno delo. Gre tako za konkretne zaznave stvarnega sveta kot tudi za predstave in ideje o njem (npr. svetovni nazor). Snov lahko avtor sprejme iz neosebne tradicije (iz drugih (ne)literarnih tekstov) ali iz lastnega osebnega izkustva, t. j. svojih neposrednih zaznav, želja, idej, domišljije.

Zunajliterarna snov obstaja le zunaj besedne umetnine kot golo gradivo za sestavo literature – ko pride do nje, zanjo gradivo v svojem prvotnem stanju neha obstajati, saj literatura izoblikuje nekaj novega, nadsnovnega. Kos opozarja, da je zunajliterarna snov vseeno pomembna za razumevanje literarnega dela (npr. Kafkovov odnos z očetom), a ni njegov del. Tako imajo osebe v zgodovinskem romanu čustva, mislijo, skratka počenejo tudi vse tisto, kar ne more biti dokumentirano. *Pripovednik si jih je izmislil: glede na verjetnost življenjskih položajev, v katerih se njegove pripovedne osebe znajdejo. /.../ Tako je nujno, da bodo sicer iste zgodovinske osebe pri slehernem pripovedovalcu govorile in čustvovale drugače. Pripovednik ravna z njimi skladno s svojo fantazijo in s potrebami besedila.* (Kmecl 1983: 36).

5 AVTORJA, NJUNO DELO IN ŽIVLJENJE TER NJUNI PRIČEVANJI

5.1 GUSTAW HERLING-GRUDZIŃSKI

Gustaw Herling-Grudziński je bil pisatelj, esejist, publicist, literarni kritik, prevajalec. Rodil se je v judovsko družino, 20. maja leta 1919 v Kielcah. Po gimnaziji je začel s študijem polonistike na Varšavski univerzi, zanimalo pa so ga tudi druge stvari, na primer literarna teorija, ljudsko izročilo, filozofija, sociologija, tudi demokracija in politika. Sodeloval je pri različnih časopisih, kot pisec ali kot urednik (*Ateneum*, *Pion*, *Nowy Wyrzaz*, *Orka na ugorze*). Jeseni 1939 se je skupaj z nekaterimi kolegi pridružil ilegalni odporniški organizaciji z imenom Polska Ludowa Armia Niepodległościowa⁶ (PLAN), ki jo je na začetku tudi vodil (približno dva meseca). Hkrati je bil tudi sourednik ilegalnega časopisa *Bieletyn Polski*. Marca leta 1940 je želel prekoračiti mejo z Litvo, vendar je bil pri tem aretiran. Po nekajtedenskem zasliševanju in preiskovanju so ga obtožili vohunjenja in ga obsodili na petletno prestajanje kazni v taborišču. Najprej je bil odpeljan v taborišče v Vitebsku (Belorusija), bil premeščen v Leningrad ter nato še v Vologdo (Rusija), nazadnje pa je bil leta 1941 prepeljan v mesto Kargopol, v taborišče Jercewo. Leta 1942 je na osnovi (in s pomočjo gladovne stavke) Sikorsko-Majskega pakta dosegel osvoboditev. Takoj po osvoboditvi je vstopil v Poljsko Armijo, s katero je prepotoval lep del sveta – od Iraka, Palestine in Egipta, pa vse do Italije. Za svoje vojaške zasluge je bil odlikovan z najvišjim poljskim vojaškim odlikovanjem *Viruti Militari*. Po končani vojaški službi se je ustalil v Rimu, kjer se je pod okriljem časopisa *Orla Bialego* ukvarjal predvsem z literarno kritiko. Leta 1945 je izdal svojo prvo knjigo, izbor črtic z naslovom *Żywi i umarli*. Kasneje se je skupaj z ženo preselil v London, kjer je sodeloval pri tedniku *Novice* in mesečniku *Kultura*. Leta 1949 je napisal svoje glavno delo, pričevanje *Inny świat – Drugi svet* (v Londonu izid leta 1951, na Poljskem pa šele 1953), v katerem je opisal žalostni vsakdanjik v koncentracijskem taborišču, nato pa se posvetil pisanju esejev.

Herling-Grudziński se je že od začetka svoje pisateljske poti zanimal za družbena, politična, moralna, verska, eksistencialna vprašanja, še posebej pereče teme pa so bile usoda, trpljenje, zlo, etika, krivda, izguba, strast in pravičnost. Na Poljskem se je (zaradi politične situacije in

---

⁶ Poljska ljudska osvobodilna armada

cenzure, njegova dela so bila prepovedana) prvič javno predstavil šele leta 1988 z delom *Wieża i inne opowiadania*. V devetdesetih letih je pisal za *Tygodnik Powsteczny*, *Rzeczpospolita* in *Więzią*. Za svoje delo je tekom življenja prejel več literarnih nagrad, naštelabom le nekatere: pariško nagrado Kultura, nagrado fundacije Jurzykowskiego ter fundacije Kościelskiego, italijansko nagrado Premio Viareggio ter nagrado poljskega ter francoskega PEN kluba. Poleg tega je bil častni član Jagiellonske univerze, prejel pa je tudi odlikovanje Reda belega orla, ki je poljsko najvišje in najstarejše odlikovanje za civilne in vojaške zasluge. Umrli je zaradi možganske krvavitve, 4. junija leta 2000 v Neaplju.

5.2 DRUGI SVET (INNY ŚWIAT)

Eno najboljših poljskih pričevanj, *Inny świat* (polni naslov *Inny świat. Zapiski sowieckie*), je Grudziński začel pisati leta 1941. Najprej ga je po odlomkih objavljaval v londonskem tedniku, leta 1951 je bil najprej objavljen v angleščini, v poljščini pa zaradi cenzure šele leta 1989. Pričevanje je bilo prevedeno v več jezikov – nemščino, italijanščino, švedščino, španščino, japonščino, kitajščino in celo arabščino.

Naslov dela je povezan z Dostojevskim oziroma njegovim romanom *Zapiski iz mrtvega doma*⁷, ki jih je avtor prebral v času bivanja v taborišču. Roman je imel nanj velik vpliv pri razmišljanju o situaciji, v kateri se je znašel, morda tudi spodbuda, da napiše lastno pričevanje. Herling-Grudziński je tako od Dostojevskega povzel moto, koncept drugega sveta, kot je dojemal taboriščno realnost; drugi svet je bila zanj metafora realnosti. Svet z drugačnimi naravnimi zakonitostmi, pravili preživetja, drugačno moralno; svet, v katerem si mislil le nase, skrbel le zase, bil prisiljen potlačiti čut za sočloveka in tudi vsa ostala čustva, saj je bila to edina pot, ki bi lahko vodila h preživetju.

Herling-Grudziński, ki je dve leti preživel v delovnem koncentracijskem taborišču v Rusiji, navaja dejstva in opisuje travmatične dogodke, kot jih je doživljal. Taborišče mu ni izpilo vse življenjske moči, zato je bil sposoben ubesediti prestalo trpljenje in zaživeti naprej. Čutil je potrebo, da svojo izkušnjo ubesedi in zato lažje živi kot svoboden človek. Grudziński je menil, da je 20. stoletje prekleto, da je vek totalitaristične ideologije, svoje pričevanjsko delo

---

⁷ Roman govori o življenju obsojencev v sibirskem taborišču.

pa je dojemal kot argument za to. Tudi on je (kot Pahor) večkrat izrazil željo, da bi *Inny świat* prebirali mladi, da bi spoznali zgodovino in poskrbeli, da se ne bi ponovila.

Njegovo pričevanje je dokument izkušenj iz koncentracijskega taborišča in zaporov. Kaže nam pravi obraz teh ustanov, življenja v njih, vplive totalitarnega režima, pove vse o različnih sredstvih prisile, ubijanja, premoči, mučenja, uničevanja, poniževanja in razčlovečenja. Rekonstruira taborišče kot sistem ter analizira njegovo organizacijo ter inštitucije, povezane z njim. Govori o težkih izgubah jetnikov, ob tem pa se ves čas pogloblja tudi sam vase.

Pripovedovalec je priča, ujetnik v taborišču, ki pripoveduje o svetu barak od znotraj, iz lastnih izkušenj in tudi izkušenj sojetnikov različnih narodnosti. Razlike v narodnosti, starosti, stanu, izobrazbi, veri, svetovnem nazoru niso pomembne. Jetnik je lahko kdorkoli – general, učitelj, pisatelj, zdravnik, kmet, delavec, otrok, mladenič. V taborišče so večinoma prišli iz banalnih razlogov, veliko pa tudi kar brez posebnega razloga, dovolj je bilo, da je bil posameznik »sumljiv« na kakršenkoli način, npr. da je imel osebne sovražnika, ki si je razlog za ujetništvo preprosto izmislil.

Avtor v tem drugem svetu išče sledi človeškosti, ukvarja se z vprašanjem, koliko trpljenja in poniževanja lahko človek prenese, da še ohrani dobroto, človečnost in dostojanstvo. Trpljenje lahko vodi v poniževanje, sramoto, nasilje in zlo, lahko pa tudi pokaže plemenitost, sočutje, nepričakovano velikodušnost, solidarnost do sojetnika, sotrpina. Refleksija o človeški naravi, o smislu trpljenja, o psiholoških spremembah, ki jih povzroči bivanje v skrajnih okoliščinah. Herling-Grudziński je bister, predirljiv in oster opazovalec, ki prikazuje jasne portrete svojih sojetnikov in stražarjev, opisuje organizacijo v barakah, nečloveški sistem prisilnega dela, sistem, katerega glavni cilj je uničenje človeka. Delo, mučenje, nasilje, lakota, podnebje – vse to in še kaj je pripomoglo k zatiranju, razčlovečenju, poniževanju in nazadnje smrti, ki je bila za marsikoga olajšanje in rešitev. V taborišču človek sploh ni bil obravnavan kot človek, temveč slabše kot stvar.

Pripovedovalec postopno uvaja prepričanje, da biti v ujetništvu še ne pomeni, da je zavest nujno na kateremkoli področju okrnjena, zmanjšana; da je polna zavest prisotna v vseh mogočih (ali bolje povedano – nemogočih) okoliščinah, pravzaprav je, kot se je večkrat izkazalo, polna zavest, prisebnost, nujna za preživetje (lastno in tuje, kot npr. pomoč sojetniku v pravem trenutku) in tudi kot moč, s katero je bilo mogoče ohraniti človečnost, dostojanstvo, kot nekakšen upor proti terorju in mučiteljem. Paradoks pa je v tem, da oznaka »polna

zavest«, o kateri v normalnih življenjskih okoliščinah niti ni govora, v skrajnih okoliščinah, kot je življenje v taborišču, na nek način še poudarja občutke brezupa, neizogibnega konca, nesmisla obstoja.

Herling-Grudziński pravi, da je človek v človeških razmerah človeški, v nečloveških pa nečloveški. Ta nečloveškost je posledica vseh preizkušenj, vsega zla, katerega edini cilj je uničenje človeka, njegove psihe, subjektivnosti, upanja in upora v kakršnikoli obliki. Zato se je marsikdo, da bi preživel, umaknil vase.

5.3 BORIS PAHOR

Boris Pahor je človek z neverjetno energijo in življenjsko slo; je pisatelj, profesor, umetnik, član francoskega reda Legije časti, dobitnik Prešernove nagrade in tudi večkratni kandidat za Nobelovo nagrado. Rodil se je 26. avgusta leta 1913 v Trstu. Šolal se je v Kopru, kjer je tudi maturiral. Potem je obiskoval goriško bogoslovje, vendar je tekom študija izstopil. Njegovo mladost je zaznamoval fašistični teror nad primorskimi Slovenci, a tudi ilegalni nacionalni boj proti temu. Nato ga je vojska vpoklicala v Libijo, kjer je dočakal drugo svetovno vojno. Nato se je vrnil v Italijo, kjer je ob Gardskem jezeru delal kot prevajalec v taborišču za častnike jugoslovanske vojske. Po kapitulaciji Italije leta 1943 se je vrnil v Trst ter se pridružil Osvobodilni fronti, v začetku leta 1944 pa so ga izdali, ovadili in aretirali domobranci ter ga izročili gestapu. Dve leti je preživel po taboriščih – Dachau, Natzweiler-Struthofu (o katerem govori v *Nekropoli*), Dori, Harzungen in Bergen-Belsenu, kjer je bil leta 1945 osvobojen. Eno leto po vrnitvi domov je doktoriral, kasneje se je poročil ter si ustvaril družino. Posvetil se je pisateljstvu, profesuri in urejanju ali sourejanju različnih revij. Leta 1975 se je upokojil, vendar še vedno piše.

Pisati je začel že pred vojno, prva objava je bila leta 1937 v reviji Mladika pod psevdonimom Jožko Ambrožič, nato pa (s pravim imenom) v reviji Dejanje. Po vojni in nato še vsa leta je objavljajl v revijah in časopisih (Razgledi, Novi svet, Bori, Sidro, Tokovi, Nova obzorja, Sodobnost, Dialogi, Zaliv, Prostor in čas ter Primorski dnevnik). Leta 1948 je izdal zbirko novel *Moj tržaški naslov*. Kasneje se je lotil pisanja romanov, izdajal je tudi zbirke novel in črtic. Njegov opus je zelo obsežen, zato naštevam le nekaj najbolj znanih del: *Mesto v zalivu*, *Vila ob jezeru*, *Onkraj pekla so ljudje* (pozneje predelan in skrajšan pod naslovom *Spopad s*

pomladjo), *Zatemnitev*, *Spopad s pomladjo*, *V labirintu*, *Zibelka sveta*, *Moje suhote* in *Zgodba o reki, kriпти in dvorljivem golobu* (novejše delo). V njegov opus spadajo tudi eseji, memoari, dnevniki. Njegova dela so prevedena v več jezikov, med drugim v nemščino, francoščino, italijanščino, angleščino, finščino, esperanto in katalonščino.

Stalnice njegovega pisanja so domovina, ljubezen, etika, življenje, eksistenca, ogroženost, identiteta, eros, Trst, svoboda, upor in preživetje, ki so mojstrsko prepletene tudi s področji psihologije ter filozofije, temeljni tematiki pa sta problematika primorskih Slovencev ter izkušnja taborišča. Za avtorja je značilno, da je v njegovem pisanju, kljub večjemu deležu fantazije, skoraj vedo prisotna avtobiografska nota, v nekaterih delih bolj, v drugih manj.

Pahorjev opus ima 3 osnovne tematske sklope, v katerih se posamezne tematike in zvrsti prelivajo ali celo prekrivajo, kar daje njegovi literaturi značilen pečat. Prvi sklop je povezan z otroštvom in Trstom, piše o preganjanju in narodnemu genocidu na Primorskem od 1920 do 1943 (kapitulacija Italije). Te izkušnje so zaznamovale Pahorja kot osebo, kar se v njegovih delih kaže kot ukvarjanje z vprašanji o upanju in obupu, življenju in smrti, ljubezni in sovraštva, kar se navezuje na drugi sklop, taboriščno izkušnjo. Tretji sklop je tematika slovenske narodne usode ter tudi njegove usode kot pisatelja in človeka.

Tudi Trst je stalni spremljevalec Pahorjevih del, k njemu se nenehno vrača, je biografski element in tudi v svojih zgodbah se le redko oddalji od njega, če ne drugače, se ga spominja v mislih; je tudi ena od komponent, ki jo vpleta v razmišljanja o zgodovini. Pomembno vlogo pri Pahorjevem ustvarjanju ima tudi ljubezen. Njegove ženske so nepozabne, popolne, so rešitev, življenje in resnica. Ljubezen predstavlja *kot edino možno in vseobsegajočo rešitev, ljubezen, ki ne more (in ne sme) biti zgolj vrhnji obliž, ampak vseobsegajoča sila prenavljanja ...* (Rojc 2010: 191). Pahor žensko vplete, ko se prelevi v lirika. Za Pahorja je pomemben tudi Kosovel, saj je bil pomembna primorska osebnost, še en glasnik resnice, pravice in slovenstva.

Pahor ima svojstven stil pisanja, rad uporablja ponavljalne figure, veliko je razmišljanj, opisov, jezik je realističen (uporablja žargon, pogovorne, hrvaške in vojaške izraze, tržaško narečje), povezuje naravo, zgodovino in človeka (njegovo doživljanje). Za njegova dela je značilna posebna skladnja, saj na začetku povedi rad uporabi pomožni glagol ali naslonko – si, so, mu, je). Tvorijo nenavadne, sugestivne metafore, ki so pogosto vzete iz narave, še

posebej iz morskega okolja (čoln, pesek, ladja, kopanje, valovi, plima, školjke, sonce), enako velja tudi za naslove njegovih del na splošno.

Omeniti velja tudi njegove opise pokrajine (ki so včasih lirični), ki jo dojema zelo intenzivno in neposredno. Zanima ga notranje življenje junakov, ki jih večkrat tudi analizira. Zelo zanimivo je, da imajo njegova dela večinoma zelo preprosto fabulo, tudi *Nekropola*. Zgodba kot taka je samo osnova, bolj se posveti junakom, opisom, notranjemu monologu ter razmišljanju o različnih problemskih področjih. Piše o vojni, miru, krivicah, nasilju, fašizmu, zgodovini, humanizmu, pravici, veri v človečnost, ljubezni, naravi, smislu – ni je teme, ki ga ne bi zanimala.

5.4 NEKROPOLA

Nekropola je del triologije o življenju v taborišču, ki jo sestavljajo romani *Vila ob jezeru* 1955, *Onkraj pekla so ljudje* 1958 in *Nekropola* 1967 – vsa tri dela so pričevanjska. Pibernik (1976) pravi, da je *Nekropola ... potopis, boljše, odlomek s potovanja pozahodnem delu Evrope ... in ... pričevanje o krematorijskem svetu ...* V *Nekropoli* avtor kot turist vstopi v taborišče Natzweiler-Struthof, da bi izdelal podobo o sebi ter o taboriščniku na splošno; zanima ga človeška duševnost v takratnih razmerah. Poleg izkušnje v taborišču Natzweiler-Struthof vplete še doživetja iz drugih taborišč (Dachau, Dora, Harzungen, Bergen Belsen), povzema pa tudi nekatera znana dejstva iz zgodovine taborišč. Hkrati priznava, da mu je bilo marsikaj celo v lastnem taborišču neznano in nerazumljivo, da je marsikaj odkril šele od ponovnem obisku.

Naslov knjige je poimenovan po spomeniku, ki se nahaja pri taborišču Natzweiler-Struthof, v katerem je bil avtor zaprt. Spomenik je dostojanstven, dviga se 35 metrov visoko. Predstavlja pretrgano življenje, v katerem je vklesano shirano taboriščno telo, ujeta v kamnu, kot so bili jetniki ujetniki taborišča. Za Francijo je ta kraj zelo pomemben, saj je to edino taborišče na njihovih tleh. Ta kraj je simbolni spomenik za vse, ki so tukaj izgubili svoje življenje kot politični zaporniki.

Nekropola je spominsko podoživeta kronika, dokument, katerega značilnost je med drugim tudi to, da govori o holokavstu kot o tragediji evropskih narodov, ne le Židov. Pisatelj se

pomeša med turiste, ki so prišli na ogled taborišča. Z grozo v srcih in očeh spremljajo pripovedovanje vodnika, v avtorju pa se sproži niz bolečih spominov in prebliskov iz časa, ko je bil sam del tega žalostnega kraja – kot bolničar in tolmač, kar ga je rešilo krematorija in mu omogočilo preživetje. Tako z bralcem deli vse mogoče in nemogoče oblike krutosti, mučenja, zločine, podobe sotrpinov, njihovih teles, obrazov in duš, grozljivo ozračje smrti, trpljenja, pepela, poniževanja človeškega dostojanstva, tragične usode, neusmiljenega, že nagonskega boja za preživetje ... žalosten seznam, ki pa ga sem in tja vseeno prekineta dobrota ter medsebojna solidarnost, vseskozi pa se čuti tihi upor, ki so ga izražali na različne načine (kulturna dejavnost, sabotaže ...). Avtor opisuje predvsem svojo izkušnjo in razmišljanje, govori pa tudi o drugih ljudeh, na primer o Janošu, Ivu, Mladenu, Leifu in Andreju.

Pahor se od dogajanja v sebi navidezno odmakne, pripoveduje z objektivnostjo potopisca, a morda ravno zato njegova pripoved bralca še toliko bolj presune. Sam avtor pravi, da *Nekropola* noče biti roman o strašljivi preteklosti, temveč predvsem opomin vsem nam, da se kaj takšnega ne sme nikoli več ponoviti.

Avtor se v *Nekropoli* ni osredotočil le na življenje v taborišču, ampak razmišlja tudi širše, o Slovencih po svetu, predvsem pa o problemu manjšine v Italiji. Ves čas izpostavlja moč posameznika, moč države in tihega upora proti okupatorju. Govori tudi o moči besede, kot edini, ki ji lahko zaupa. Taborišče pa ga doživljenjsko zaznamuje, saj ne more in tudi noče pozabiti tega, kar je prestal, že zavoljo vseh umrlih sojetnikov ne. Čuti potrebo, da z besedami počasti in obudi spomin na vse pozabljene, umrle tovariše, z besedami jim vrača dostojanstvo. Smrt pa je tista, ki je Pahorju na nek način omogočila popolno svobodo ustvarjanja, mišljenja in bivanja, dodala je nekakšen žar, s katerim kasneje govori o ljubezni do življenja, upanju, ki žene človeka naprej, ki ga pomirja.

Tako je Boris Pahor ponesel svoje ime po Franciji, Nemčiji in ZDA, celo na Finsko. Zanimivo je, da je bila *Nekropola* najbolje sprejeta prav v Nemčiji, izhodišču vsega zla, v Avstriji in nemškem delu Švice, v Franciji pa malce kasneje. V Italiji je bila opažena šele leta 2008, ko je dobila nagrado *Premio Napoli*. Sam Pahor meni, da je *Nekropola* tak uspeh doživela zato, ker ne gre za opisovanje taborišč v tradicionalnem smislu (kot v že veliko knjigah pred tem), ampak za ... *pripoved taboriščnika, ki po dvajsetih letih življenja na svobodi obišče taborišče ... (Mladika)*. Pravi tudi, da je njegova literatura v Sloveniji zapostavljena, da mu ni bilo všeč, da njegove knjige niso prišle do mladih ljudi, da se o

taboriščih ni govorilo. Smisel zgodovine Pahor vidi v tem, da nove generacije spoznavajo svojo preteklost, ki jo sicer pogosto ignorirajo. Večkrat pove, da ga je jezilo to, da je bil kot pričevalec taboriščnega življenja zapostavljen (kot tudi veliko drugih pričevalcev).

6 NARATOLOŠKA ANALIZA OBEH ROMANOV

V drugem delu diplomskega dela se ukvarjam z izbranimi pričevanjema, *Nekropolo* Borisa Pahorja ter *Drugim svetom* Gustawa Herling-Grudzińskiego. Zanimajo me naslednje literarne prvine: pripovedovalec, struktura obeh romanov, jezik in stil, dogajalni čas in prostor, motivi in teme, osebe, glavni junak ter pripovedni postopki. Pri vsaki od prvin je na začetku kratek teoretični uvod, ki ga potem razvijem na primeru posameznega pričevanja.

6.1 PRIPOVEDOVALEC

Pripovedovalec je tisti, ki besedilo pripoveduje. Skozi razvoj literature se je razvilo in uveljavilo več tipov pripovedovalcev. F. Stanzel (Kos 1994: 99) razlikuje naslednje tri tipe pripovedovalca: avktorialni, prvoosebni in personalni pripovedovalec.

Avktorialni pripovedovalec ima ves čas pregled nad dogajanjem, ki ga spremlja z razlago in komentarji. Ves čas je objektivni. Prvoosebni pripovedovalec pripoveduje o tistem, kar je sam doživel, lahko kot glavni ali stranski junak. Personalni pripovedovalec pa pripoveduje dogajanje skozi oči ene od oseb (večinoma je to glavni junak), govori le o tem, kar doživi, vidi ali sliši ta oseba.

S tipom pripovedovalca je povezan tudi način pripovedovalčevega govora. Kot pravi Kos, *se v načinu pripovedi običajno prepletajo naracija ali poročilo, deskripcija ali opis, premi, odvisni ali polpremi govor ...* (Kos 1994: 102). O tem več v nadaljevanju, v poglavju o jeziku in stilu.

V *Nekropoli* sta prisotna dva tipa pripovedovalca: prvoosebni pripovedovalec (tudi umetniški pričevalec), to je bivši jetnik taborišča, ki pričuje, ter personalni pripovedovalec, ki ga prvi imenuje turistični vodnik, ki je od dogajanja odmaknjen, ni čustveno ali kakorkoli drugače obremenjen. Njegova naloga je, da ob posameznih krajih taborišča pripoveduje, kaj se je tam zares dogajalo, pripoveduje objektivno, kot turistični vodnik – *Vendar govori mirno, brez zanosa in želje, da bi pretresel in ganil ...* (Pahor 1997: 38).

Prvoosebni pripovedovalec v *Nekropoli* pa je turist, ki ob posameznih postajah ponovno doživlja vse, kar se je dogajalo v preteklosti, ko je bil taboriščnik. Turistični vodnik govori poslušalcu, skupini turistov, prvoosebni pa nevidnemu bralcu, vendar na popolnoma drugačen način; njegova pripoved vedno preseže vodnikovo – obnavlja in podoživlja občutja lakote, utrujenosti, zmede duha, otopelosti, vsakršno razosebljanje – do točke, ko taboriščnik sploh ne čuti več, da je človek, ne čuti svojega jaza, temveč deluje le še avtomatično, kot stroj, po ukazih in nagonih.

Pripovedovalec (Pahor) večkrat pravi, da ne more dovolj nazorno prikazati vseh grozot, da ni besed, s katerimi bi se dalo opisati takšno stanje, hkrati pa ga skrbi, da je njegova pripoved preveč enostranska, da je preveč grozot in smrti – preveč, da bi ljudje lahko verjeli, da se je kaj takega resnično dogajalo. Vendar njegovo pripovedovanje nasprotno, zajame bistvo taborišča, ki je smrt, uničenje, razčlovečenje in propad, ki ne pomeni nujno le smrti kot take (telesne, konec v krematoriju, strel ...), ampak tudi smrti v duši, popoln propad taboriščnika. Avtor kljub vsemu vztraja, da so njegova doživetja zelo skromna, za kar naj bi bil vzrok tudi v časovni odmaknjenosti, to pa pomeni, da se je kot človek že pobral, *okužil z življenjem* (Zadravec 1997: 210), da se zato ne more več dovolj vživeti, da bi lahko v polnosti opisal, kar je preživel.

Drugi svet ima le enega, prvoosebnega pripovedovalca, ki je tudi glavna oseba romana, Gustaw (avtor pričevanja). Na dogajanje gleda iz treh različnih perspektiv – biografske, psihološke, sociološke ter filozofske oziroma moralne (Bolecki 1991). Prvoosebni pripovedovalec je pričevalec, iz lastne izkušnje opisuje okoliščine, ljudi, dogodke, surovo podnebje, vročino, lakoto, vsakdanje življenje, težaško delo; kaj je doživljal v sebi, kako je čustvoval ter na kakšen način je preživel. Zanj je bil celoten taboriščni sistem, ta nova, druga resničnost, v katero je bil vržen, nekaj popolnoma novega, neznanega. Je realen, odkritosrčen in neposreden opazovalec, ki pred bralcem ne skriva ničesar, tudi stvari, kot je bila prostitucija v taborišču, ne. Avtor je samega sebe predstavil kot človeka, ki se »drugega sveta« spominja kot kronike resničnosti, opazovalec vladajočih pravil in okoliščin. Predstavlja se kot antijunak, saj pred bralcem ne skriva svojih slabosti, neboljnosti in pomanjkljivosti; tega, da ni vedno ravnal, kot bi moral oziroma kot bi bilo prav. Večkrat je bil na meji, da doživi živčni zlom, mučila pa ga je tudi telesna oslabelost – od drugih sotaboriščnikov ni izstopal.

Za prvoosebno pripoved se je odločil, ker je verjel, da bo tako (in le tako) pripoved najbolj približal realni izkušnji. Vendar je imel kljub temu čez cel proces pisanja težave, saj je tekom pisanja ves čas omahoval in iskal prave besede. Ni si upal biti preveč drzen, saj se je bal, da bi se z njegovim delom oziroma besedami, literatura in umetnost spustili prenizko, da bi ju ponižal, oskrunil (Herling-Grudziński 1989).

Veliko se ukvarja s filozofijo eksistence človeka, ki živi v skrajnih okoliščinah in z nenehnim občutkom ogroženosti. Razmišlja tudi sistemu vrednot, taboriščni etiki, morali in zakonih preživetja, saj nenehna življenjska nevarnost, trpljenje, nasilje, težaško delo, poniževanje in lakota pustijo svoj davek na prav vsakem posamezniku. Zanima ga psihologija oziroma zavest človeka v ujetništvu in vplivih, ki jih ima takšno življenje na človeka ter tudi o posledicah – kdaj je človek sploh še človek. Postopno odkriva različne plasti svojih junakov, njihovega življenja, duševnosti, človečnosti. Prav tako je iskren do sebe, do svojih nagibov, nagonov in želja. O zavesti taboriščnega človeka ne govori samo na splošno, ampak s tega vidika rad analizira sojetnike, njihove poglede na svet in življenje, ukvarja se tudi s spremembami v mišljenju glede na taboriščno izkušnjo, zanima ga, o čem razmišljajo, kaj jih motivira in vodi, da zdržijo, da želijo živeti.

Ko razmišlja o zavesti, ugotavlja, da dejstvo, da je človek v ujetništvu pod težkimi pogoji, kot so v taborišču, še ne pomeni, da je zavest kakorkoli zmanjšana. Veliko je pri tem odvisno od posameznika, v kakšni meri se je bil primoran »izklopiti«, da se je z ujetništvom (in vsem, kar je to prineslo s sabo) lahko uspešno spopadal (sem na primer spada tudi to, da taboriščniki niso razmišljali o svojih družinah, se prepuščali čustvom), vendar je bila velikokrat ravno prisebnost, polna zavest tista, ki je rešila življenja (pomoč sojetniku, hladnokrvnost, hitre reakcije, aktivno prilagajanje različnim situacijam itd.). Po drugi strani pa je bila polna zavest v okoliščinah, kot je taborišče, tisto, kar je še bolj poudarjalo občutek nemoči in nesmisla.

Če torej pričevanji primerjamo s stališča pripovedovalca, je razlika med njima očitna – *Nekropolo* pripovedujeta dva pripovedovalca, *Drugi svet* pa le eden. Lahko bi celo rekli, da sta Pahorjeva pripovedovalca pri Herling-Grudzińskem do neke mere združena. Prisotnost dveh pripovedovalcev v *Nekropoli* bralcu omogoča, da dogodke spozna in doživlja bolj doživeto, saj se prvoosebni pripovedovalec, bivši taboriščnik, ukvarja tudi z notranjim življenjem glavnega junaka in s tem dogodke približa na drugačni, bolj osebni ravni, kot personalni pripovedovalec. Tako je z njuno pomočjo prikazana dvoplastnost taboriščne tematike – tista splošna, faktološka, ki je del splošne razgledanosti vsakega posameznika,

katere glasnik je turistični vodnik, ter notranja, tista, ki so jo izkusili jetniki ter jo izpričuje bivši taboriščnik. Zaradi tega je pričevanje dinamičnejše ter do neke mere tudi kvalitetnejše, vendar včasih prvoosebni pripovedovalec razmišlja preveč globoko in s tem izgubi rdečo nit pripovedi, zato je potrebno besedilo brati počasneje in zbrano. Pripovedovalec *Drugega sveta* je v svoji pripovedi doslednejši, manj je notranjih monologov, zato je v primerjavi z *Nekropolo* pripoved *Drugega sveta* za branje ter razumevanje manj zahtevna.

6.2 STRUKTURA ROMANOV

Struktura romana je način, na katerega so dogodki med se boj povezani. Pripoved je vsaka *predstavitev povezanih fiktivnih ali realnih dogodkov, pripetljajev* (Leksikon Literatura, 339). Značilno je torej nizanje dogodkov, ki jih povezujejo vzročni ter časovni odnosi. Tako nastane celota, struktura, ki ima svoj začetek in konec. Dogodki si lahko sledijo zaporedno, kar velja bolj za tradicionalno, lahko bi celo rekli tudi za osnovno strukturo, ki pa je lahko tudi bolj moderna (tukaj je mišljeno predvsem dvajseto stoletje), kar pomeni, da je prisotna retrospektiva (gledanje nazaj), introspektiva (pogled naprej ali navznoter). Razlikujemo tudi med okvirno ter vloženo pripovedjo – okvirna pripoved je lahko nekakšna osnova za vloženo (ali več) pripoved in sama po sebi nima večjega pomena, lahko pa je že prava zgodba.

Nekropola je sestavljena dvodelno – dela sta nasprotna en drugemu, skupaj sestavita celoto. Prvi del pripoveduje turistični vodnik (personalni pripovedovalec), drugi del pa taboriščnik (prvoosebni pripovedovalec). Prvi v udobnih in mehkih čevljih stopa po travi ali urejeni poti, ki na koncu vodi na parkirišče, drugi pa, obut v trde cokle, ki mu odpirajo rane na nogah, tava po kamniti, s krvjo ter solzami prepojeni cesti, ki vodi v smrt. Turistični vodnik je glas zgodovine, ki sicer veliko ve, pa vendar je tisti, ki *ne ve*. Obiskovalec, bivši taboriščnik, *ve*, s svojo prisotnostjo pa zastopa tudi vse tiste, ki *vedo*, tudi tiste, ki jih več ni. Najprej sicer tudi sam sebe šteje med turiste, a ob poslušanju vodiča in obnašanju ostalih turistov se zave, da se tega, kar je izkusil on s svojimi sotrpini, v normalnih, običajnih življenjskih okoliščinah ne da doumeti, ne da povedati z besedami (kar sam večkrat ugotovi, dvajset let po vojni pa tudi sam nima več pravih besed, ki bi resnično spregovorile in zaobjele pravo razsežnost taboriščne izkušnje). Ugotavlja, da ne spada med njih, nikoli ne bo. Turiste in vodnika dojema kot vsiljivce, ki vstopajo v *sveti kraj*, do neke mere celo kot nevredne izkušnje taborišča, ki je niso sposobni doumeti: ... *da se tuje oči sprehajajo po okolju, ki je bilo priča naše anonimne*

ujetosti, ampak turistovski pogledi (in tega se neizogrešljivo zavedam) ne bodo nikdar mogli prodreti v prepad zavrženosti ... (Pahor 1997: 7). Hkrati pa se zaveda, da vsi prihajajo s tihim spoštovanjem do umrlih, z željo, da se jim poklonijo: ... prihajajo sem, da bi stopili na resnično sveta tla in se poklonili pepelu človeških sobitij ... (Pahor 1997: 8).

Drugi svet je tako kot *Nekropola* sestavljen dvodelno, vendar na drugačen način (Herling-Grudziński se je tudi tukaj zgledoval po romanu Dostojevskega, *Zapiski iz mrtvega doma*). V prvem delu, še posebej na začetku, se je avtor osredotočil na zaplete in doživetja v zaporih ter na predstavitev nesmiselnih mehanizmov in delovanja sodstva. Natančno je popisal tudi metode zasliševanj ruske organizacije za notranje zadeve, procese krivičnih obsodb (za katere ni bilo pravega razloga, da bi do njih sploh prišlo), ki so se večinoma končale z izgonom ali deportacijo v katerega od taborišč. Izčrpno piše tudi o vsakdanjem življenju v taborišču.

V drugem delu se avtor posveča psihološki tematiki, psihologiji človeka, psihološki kondiciji posameznika v taborišču, njihovih vrednotah, izgubah ter mehanizmom delovanja, sistemu in pravilih življenja v taborišču. V sklopu tega obravnava tudi mehanizem delovanja taborišča kot sistema. Dogodki so, za razliko od *Nekropole*, prikazani v kronološkem zaporedju, glede na življenjsko pot avtorja. Znotraj tega lahko opazimo več manjših, osebnih zgodb in pripovedi.

Na koncu sledi še epilog, ki se dogaja po osvoboditvi. Avtor v njem pripoveduje o srečanju z bivšim sotaboriščnikom v Rimu, kar vzbudi stare (in boleče) spomine. Njegov sogovornik je bil Jewriev, Poljak židovskega rodu, ki je prišel v Rim posebej zato, se je srečal s Herling-Grudzińskim. Izkazalo se je, da Jewriev nima mirne vesti, saj je med vojno v nekem taborišču podpisal lažno ovadbo zoper štiri druge ujetnike ter se na račun njihovih življenj rešil prisilnega dela. S tem, ko mu je zaupal svojo umazano skrivnost, je Jewriev iskal vsaj malce razumevanja ali tolažbe, češ da (Herling-Grudziński – sotrpin) on ve, kaj vse je bil človek v tistih časih pripravljen storiti, da bi si rešil življenje; želel je le slišati besedo »razumem«, da bi si opral vest, a je ni dobil; Herling-Grudziński se ni odzval, vstal je od mize in tako se je njuno srečanje tudi končalo, kasneje pa je razmišljal o tem in priznal, da bi razumel, če bi se o tem pogovarjala dan po osvoboditvi. Po treh letih, ko je imel čas marsikaj premisliti in doumeti, pa preprosto tega ni mogel sprejeti, niti razumeti (Skarga 1994).

Konec je jasen – ni opravičila za obstoj »drugega« sveta, za neupoštevanje morale in etike; sveta, kjer so pravila življenja ravno nasprotna – laži pretehtajo nad resnico, krivica zmaga

nad pravico, kjer se ljudi pobija v imenu ideologije miru, kjer je človek obravnavan kot predmet. Vendar pa avtor Jewrieja ne obsoja; še ena od pomembno sporočilo, ki govori o odprtosti in naklonjenosti do sočloveka. Primerja ga s ptičem, najprej v taborišču: *Miał w sobie coś z ptaka, który wpadł zatrzepotawszy skrzydłami do klatki i z zaciągniętymi bielmem oczkami, z półotwartym zakrzywionym ostro dziobem – uczepił się rozpaczliwie drewnianeg drążka*⁸ (Herling-Grudziński 1991: 315). V epilogu pa o njem razmišlja takole: *Wyszedł z drzwi hotelu, jak ptak z przetrąconym skrzydłem przefrunął przez jezdnię i nie oglądając się za siebie, zniknął w kotłującym się tłumie*⁹ (Herling-Grudziński 1991: 322). Ta primera je zelo ustrezna, saj je bil Jewriej po osvoboditvi kot prestrašen ptič, v njem ni bilo nobenega veselja, kajti imel je zlomljena krila – metafora za človeka, ki ga je izkušnja (tudi lastnega) zla zaznamovala do konca življenja.

Epilog se tako ponovno navezuje na eno glavnih tematik – kako močan je človeški nagon po preživetju, kaj vse je za to pripravljen storiti ter kako težko si je to priznati. Človek potrebuje mejo, preko katere ne gre, da ostane človek in ne stroj ali zver. Če je potrebno, tudi na račun svojega lastnega življenja, ker sicer nikoli več nima dušnega miru, ni več vrnitve, za kar je Jewriej zelo dober primer.

Obema pričevanjema je torej skupna dvodelna struktura, vendar s to razliko, da se v *Drugem svetu* to odraža predvsem v vsebinskem smislu, v *Nekropoli* pa s pripovedovalcema, ki se medsebojno prepletata in dopolnjujeta. Na ravni strukture bi bilo težko reči, da je zaradi te različnosti katero od pričevanj kvalitetnejše; morda bi lahko rekla le, da je *Nekropola* v tem pogledu pestrejša, vendar hkrati za bralca tudi zahtevnejša.

6.3 JEZIK IN STIL

Besede imajo moč, emotivno vrednost, vsaka ima svojo zvočno ter grafično podobo¹⁰. Pomeni, grafična podoba in zven besede nam vzbujajo predstave in asociacije. Beseda je tudi sredstvo, ki besedilo estetsko oblikuje. Ni nenavadno, da ima marsikateri literarni ustvarjalec

---

⁸ Prevod/priredba: Bil je kot ptič, ki se ujet v kletki z izbuljenimi očmi in frfotajočimi krili z ostrim kljunom obupano oklepa lesene prečke.

⁹ Prevod/priredba: Odšel je iz hotela, kot ptič z zlomljenimi krili odfrfotal čez cesto ter ne da bi se ozrl, izginil v hrumeči množici.

¹⁰ Na tem mestu govorim le o tistih dejstvih jezikovnih sredstev, ki so povezane s stilom, zato različnih teorij ter raziskovalcev ne omenjam.

svoj značilen slovar, nabor besed, ki jim daje posebne, neobičajne pomene. Tudi to je del stila. Že ob sami grafični podobi besede lahko občutimo njeno strukturo, pomen, asociacijo. Glede na to, kakšni elementi prevladujejo in na katero področje vplivajo, ločimo tri osnovne komponente zunanjega stila: nazorno-predstavno, miselno ter čustveno, ki se na različne načine združujejo v individualni slog.

Za stil je zelo pomembna tudi uporaba retoričnih figur. To so posebne jezikovne tvorbe in oblike; najbolj razširjene so metafora, metonimija, sinekdoha, komparacija in personifikacija. V primeru obravnavanih pričevanj sta največkrat zastopani figuri metafora ter komparacija (primera). Ko govorimo o stilu, je potrebno omeniti tudi sintakso, kjer opazujemo obliko stavkov (število odvisnikov, ponavljanja) ter uporabo pridevnikov (ali je poudarek na razumu, čustvih ali nazornosti) (Kos 2001). Pomemben pokazatelj stila je tudi jezik sam – uporaba žargona, slengizmov, vulgarizmov, narečnih in pogovornih izrazov – vse to sooblikuje stil in ima svojo funkcijo. Pahor in Herling-Grudziński sta želela bralcu taboriščni svet približati tudi skozi govorico njunih junakov, zato je njun jezik na nekaterih mestih oster, odsekan, grob, vzbuja jezo, strah, včasih pa celo gnus.

Kot sem že omenila, so imeli pisatelji pričevalci težave pri ubeseditvi tega, kar so doživeli; ni besed, ki bi v polnosti lahko opisale moro, ki so jo izkusili. Pahor tik pred vstopom v taborišče pravi, da turistom ne bi mogel nikoli govoriti o stvareh, ki jih je doživel, kajti ... *sleherno besedo bi mi nadzoroval strah, da ne bi zdrknil v plehkost* (Pahor 1997: 11). Tako je nastal jezik, poln primer in metaforike (o kateri govorim v nadaljevanju), aluzij (namigov), premolkov, izmikanj, evfemizmov (olepševanj) in sugestij (prikrivanj) – tako namesto o smrti govori o *poginu* (Pahor 1997: 109), besede *truplo* se izogiba, kolikor je le mogoče, vso tesnobo, žalost, ubitost in malodušje pa opiše kot *morje neskončnega ničā* (Pahor 1997: 100). Včasih ima molk največji učinek od najglasnejšega krika ali najpodrobnejšega opisa.

Evfemizme, ki se pojavljajo v obeh delih, je potrebno razumeti kot prizadevanje pisateljev, da bi na ta način vsaj malce omilili vso grozo, se od nje umaknili; ustvarili vsaj malce občutka varnosti za oba – pisca in tudi bralca. Zato so pisci taboriščne literature uporabljali besede, ki so pravi pomen zakrile ali ga omilile (kljub temu, da je bil denotat isti). V pričevanjski literaturi zato besede *krematorij* ne zasledimo tako pogosto, kot bi jo pričakovali; namesto tega so v uporabi besede *dimnik*, *peč* ali *kamin*, žica namesto taborišče in telo namesto truplo – *Ko se je telo nazadnje znašlo pred glavo tega kovinskega kita¹¹, je bilo že tako dehidrirano,*

---

¹¹ Z besedno zvezo *glavo tega kovinskega kita* je mišljen krematorij.

da je bilo podobno čudno skrivenčenemu dračju (Pahor 1997: 37). Z nemškimi izrazi se ohranja ozračje napadalnosti, ogroženosti, grotesknosti ter tudi sovraštva, krutosti in zlobe, kar ponazarja naslednji odlomek: *Pred webereiem je blokaš preganjal nagca, /.../ Verfluchtes Dreckstück, ga je zmerjal in ga odbrcal v waschraum, na sredo, kjer so bili okrogli umivalniki. Pass mal, wie er stinkt, der Verfluchte! Zavoljo udarca njegove pesti je človek plaval z rokami po zraku in njegovi naočniki so odleteli na cement. Beločnice njegovih oči so izgubljeno sijale v mračnem prostoru. Bleib da stehen, je kriknil preganjavec, in grešnikove roke so se oprijemale sivega roba okrogle ploščate cementne kotanje ...* (Pahor 1997: 159).

Metafora je ena od glavnih stilno-retoričnih figur, ki nastane z uporabo določene besede v nenavadni in neobičajni zvezi. V starejši literaturi med besedami obstaja določena logična povezava ali podobnost, v novejši pa to izginja – pojavijo se nove, nelogične, svobodne metafore, ki jih spodbujajo čustva, asociacije, lahko se porajajo celo nezavedno.

Pahorjeve metafore in primere so gotovo vredne posebne pozornosti, saj z njimi bralcu omogoči globinski vpogled v taboriščno stvarnost. Pri tem je izredno inovativen, učinkovit, včasih tudi že kar preveč nazoren. Metaforiko črpa iz vsepovsod – pogosto iz narave in živalskega sveta, ko na primer govori o krematorijski peči kot o *žrelu čokate ribe* (Pahor 1997: 36). Je mojster, ki s pomočjo primer ter metaforami bralcu dodaja novo dimenzijo doživljanja – ne samo, da vzbuja predstave, omogoča celo, da bralec lahko kar *sliši*: ... *kateremu bodo, ko bo ukazovalna roka še bolj odločno upognila njegovo hrbtenico, škrtnili loki reber kakor sesušeni kovček iz šibja* (Pahor 1997: 15). Včasih je žaljiv, predvsem ko govori o jetnikih v taborišču, saj jih velikokrat ne imenuje *ljudje*, ampak *gosta zebrasta zmes, ogoljene glave, obsojena telesa, zbegana čreda, suhci, oslepelci ptiči, telesa s smrtjo v očeh, skeleti*, primerja jih celo s *tropom zdresiranih psov*. Tudi za trupla ne najde lepših besed, zanj so to *ostanki, skeleti, pridelki pogina, človeška polena in kosti*. Kar pa, če dobro pomislimo, že sploh niso več primerjave oziroma metafore, ampak le žalosten opis realnosti, kajti od ljudi so resnično ostale le kosti, ki so največkrat končale v ognju. Taborišče upravičeno imenuje *kraljestvo zla, grobnica in vinograd smrti*, smrt pa kot *trgatev* (povezano z *vinograd smrti*) in *brezmejno praznino*. Z izbiro besed lahko vzbudi tudi nelagodje, celo gnus – *zbrozgani možgani*, po drugi strani pa je sposoben kljub vsemu trpljenju nepričakovano najti tudi podobo nežnega, novega življenja – upanja: *In najbrž se je takrat v meni zbudil utrip, ki se kdaj v človeku razpoči kakor pomladni popek* (Pahor 1997: 20). Pahor je vse to povezal v moderen stil z notranjimi monologi, dolgimi stavki, ki se nizajo v odstavke – to daje videz neskončnosti, brezupa, tako kot je sam dojemal takratno resničnost.

Drugi svet je pričevanje, ki ga je težko enoznačno klasificirati. Avtor je v podnaslovu zapisal, da so to »zapiski«, a v njih je najti elemente reportaže, novele, pripovedi, eseja, spominov, avtobiografije ter poučne povesti. V njem se prepletajo različni stili, kar je značilnost sodobne literature, kar je za Herling-Grudzińskiego sredstvo, s katerim objektivno in verodostojno izpričuje bralcu (Bolecki 1997).

Jezikovna raven *Drugega sveta* ima dvojno karakteristiko. Po eni strani avtor uporablja žargon, pogovorni jezik in surovo besedje, ki je značilno za taboriščno literaturo (kot na primer že prej omenjeni evfemizmi ter, kot Herling-Grudzinski sam poimenuje, »taboriščni sleng« – *nacmeni* (azijski jetniki), *trupiarńia* (mrtvašnica), *rabotiaga* (»delovna žival« – žilav delavec), *docodiaga* (umirajoči). Po drugi strani pa je jezik umetniški, z bogato metaforiko, čudovitimi opisi narave in abstrakcijami. Razlikovanje opazimo tudi v opisovanju taboriščne resničnosti. Taboriščniki so se vsakodnevno borili s surovo, izredno sovražno in nenehno ogrožajočo realnostjo, hkrati pa so se trudili, da življenjska iskra v njih ne bi zamrla. Zato so se v svoji notranjosti skušali na različne načine povezati s svojo preteklostjo, ideali in ambicijami, tudi pripovedovalec sam. V skladu s temi dvojnostmi je dvojen tudi jezik – avtor piše tako v visokem kot nizkem stilu; uporablja jezik izobraženega humanista in jezik kriminalca – sem sodijo tudi vulgarizmi, žargon, ruski izrazi ter kletvice. Čuti, da je njegova naloga, dolžnost, celo poslanstvo, da objektivno pričuje o življenju v taborišču, hkrati pa mu njegova izkušnja ne dopusti, da bi se v celoti izognil čustvom in popolni distanci. Uspelo mu je povezati dva svetova, materialnega in duhovnega. Poročevalski postopek pripovedovanja mu je omogočil, da je stvarnost popisal natančno, tako taborišče samo kot tudi dogodke in sojetnike.

V *Drugem svetu* je jezik po eni strani element umetniškosti, po drugi pa avtentično delo avtorja, ki stil in jezik prilagaja glede na to, o čem govori ter na kakšen način. Kadar govori o splošni problematiki prisilnega sistema taborišča in totalitarizma, o psihologiji ujetništva, uporablja uraden, že skoraj znanstveni jezik. Ko pa govori o dogodkih v taborišču ali opisuje sojetnike, uporablja pogovorni jezik. Avtor se še posebej spominja majhnega poslopja poleg stražarnice, kjer so se ujetniki lahko srečali s svojimi bližnjimi, ki so ga taboriščniki poimenovali *łagierną daczą*: *Jego położenie topograficzne w obozie było w pewien sposób*

*symboliczne – wchodziło się doń przez wartownię z zony, a wychodziło już za zonę na wolnej ziemi ...*¹² (Herling-Grudziński 1991: 117).

Tako kot v *Nekropoli* je tudi v *Drugem svetu* vidno dejstvo, da so se taboriščniki pred kruto resničnostjo hoteli zavarovati tudi s pomočjo jezika, zato so določene stvari poimenovali na novo, kar je bil del taboriščnega žargona.

6.4 DOGAJALNI ČAS IN PROSTOR

V literarnem delu se čas od resničnosti razlikuje – fiktivni čas. Dovoljeni so mu radikalni odstopi od realnega časa, zato lahko govorimo tudi o povratnem času, dvosmernem ali večsmernem času (v istem času se dogajata dve ali več zgodb). Za literaturo je značilno tudi časovno neskladje, saj se pripoved velikokrat ne začne na začetku zgodbe. Statični čas je čas, ko prevladuje opisovanje, dogajanja pa ni veliko. Nasprotno v dinamičnem času prevladuje pripoved.

Prostor delimo na tri različne dimenzije: fizični svet, ki je geografsko določen, lahko je resničen ali neresničen; socialni svet je prostor neke skupine, v kateri deluje junak; duhovni svet pa je prostor človekovega duševnega življenja in psiholoških značilnosti. Večinoma je prostor trdneje določen od časa, vendar lahko v modernem romanu postane junak od prostora (in časa) odtujen (notranji monolog, tok zavesti, retrospektiva).

Boris Pahor, bivši taboriščnik, se kot turist nazaj v taborišče Natzweiler-Struthof odpravi julija, 20 let po vojni. Skozi pripoved se med spominjanjem preseli nazaj v čas vojne. Na začetku opisuje zunanji prostor, pot do taborišča, okolico primerja s preteklostjo, nato pa se preseli v njegov notranji svet, v spomine in asociacije, ki vznikajo ob vsakem koraku. Pisatelj se prepusti, da mu misli svobodno tečejo, podobe niza spontano, pove, kar v tistem trenutku začuti, česar se spomni – Pahor pogosto uporablja notranji monolog. Dogajalni prostor *Nekropole* je pobočje, kjer poteka delo, barake, med katerimi preži žgoče sonce, ali mrzli sneg ter ledeni veter.

---

¹² Prevod/priredba: Lega je bila tudi simbolična – bila je na meji med svobodo in ujetništvom, saj so vanjo z ene strani hodili svobodni ljudje (družine taboriščnikov), z druge pa ljudje v ujetništvu (taboriščniki)...

Zgodba pričevanja *Drugi svet* obsega časovno obdobje približno petih let – od konca leta 1940 do sredine leta 1945, usode glavnih oseb pa bralca popeljejo še nazaj v predvojni čas. Glavni junak Gustaw od tega dve leti preživi v koncentracijskem taborišču. Dogajalni prostor je najprej zapor v Belorusiji (mesto Witebsk), kjer Gustaw čaka na transport v koncentracijsko taborišče, nato taborišče v Leningradu in Vologdi (Rusija) ter nato končno glavni dogajalni prostor, delovno taborišče v Jercewu. Tako kot v *Nekropoli* se tudi tukaj pripovedovalec spominja vseh mest, kjer je potoval in bival pred vojno – spomin mu seže od Rusije in Rima, vse do daljne Perzije. Zaključek dogajanja se odvija v hotelski kavarni v Rimu.

6.5 MOTIVI IN TEME

Motivi in teme nastanejo na podlagi snovi, ki jo avtor črpa iz zunajliterarne realnosti, ki je v tem primeru taborišče, jo umetniško predela in prenese v literarno delo. Motivi so lahko situacije, dejanja, osebe, predmeti; v *Nekropoli* je to na primer smrt, v *Drugem svetu* pa prisilno delo. Tema je tisto, o čemer pisatelj piše, v našem primeru je to taborišče, njegovi prebivalci, ustvarjalci ter dogodki v njem. Tema lahko vsebuje tudi idejo (na primer v povezavi s politiko ali različnimi ideologijami, o tem govorita tako Pahor kot tudi Herling-Grudziński) ali pa širi življenjsko-etični nazor (tudi to je prisotno v obeh pričevanjih – humanizem).

S temami in motivi so povezani tudi simboli. Kot trdi Kos v *Literarni teoriji*, je *simbol oznaka za posebno tvorbo ali razmerje, ki se pojavlja znotraj vsebine, to pa v tesni zvezi z motivom in temo* (2001: 84). Tako bi lahko primer simbola za obe pričevanji vzeli naravo – le da v *Nekropoli* izraža ujetost in grozo, v *Drugem svetu* pa upanje in lepoto.

Motivika in tematika *Nekropole* je zanimiva in pestra, saj obsega raznolike, tudi nasprotujoče si pojme, vse od smrti, ljubezni, sovraštva, upanja, vdaje, nasilja, trpljenja, umiranja, spoštovanja, do občutka krivde, vojni in miru, razmerjih med ljudmi in narodi ter dolžnosti, da govori o vojni in taboriščih. Pahor misli na svoje rojake, se spominja sojetnikov, prijateljev – Tomaža, Željka, Mladena, Leifa. Opiše smrt pogumnih deklet, ki so končale v krematoriju, kako so jetnike vznemirile že zato, ker so bile ženske in ne moški. Spominja se transporta v Dachau, kako je želel pomagati in blažiti gorje. *Nekropola* je polna humanističnih poudarkov,

spoštovanja in miru, čeprav tega morda ne bi pričakovali. Zločinsko obnašanje mučiteljev – v skladu s Pahorjevo humanistično in vitalistično držo – ni velikokrat omenjeno v smislu maščevalnosti ali obtoževanja, vendar pa je tistih malo razmišljanj o tem grozljivih, kot je na primer zapis o vzrokih dolgotrajnih apelov: *Nova oblika podaljšanega umiranja, tako kakor je bilo tudi neskončno hiranje lačnih organizmov raztegnjeno umiranje. In videti je, da je nemškemu človeku ritem počasnega, zadržanega sadizma potreben, ker se z njim tudi sam mazohistično trpinči za prastara hudodelstva svojega plemena* (Pahor 1997: 163). Pahor se razmišljanju o maščevanju ter zlu skorajda ni posvečal, saj ni hotel, da ga prevzame, ga obvlada ter onemogoča osredotočenost na preživetje. Misel nanj, na njegovo vseprisotnost, je odrival: *To je tisti občutek katastrofe, o kateri govori tudi Ionesco. Te tesnobe pa se je vsakdo reševal po svoje. /.../ Jaz sem jo skušal odmisлити, ne da bi jo mogel s čim zamenjati. Odmišljal sem jo nagonsko, to se pravi, da sem jo potiskal v podzavest, od koder je prihajala.* (Pahor 1997: 123)

Kot je *Drugi svet* poseben s svojimi opisi narave, je posebnost *Nekropole* v tem, da je v vsem trpljenju prisotna erotika oziroma eros, saj ga v taborišču res ne bi pričakovali. Erotična potešitev in ljubezen ne postane le tolažba za trpljenje in izgubljeni čas, ampak tudi preobrazita bolečino. V delu se to kaže pri Željku, ki ostane živ prav zaradi erotičnih spominov; že omenjeni Mladen obdrži fotografijo svoje Mimice; skupinsko pobita alzaška dekleta vznemirijo moške zapornike. Tudi Vladu, črnolasemu dalmatincu, so spomini pomagali, da ni pozabil, kdo je – ljubljene deklet; eros, njegovi spomini so ga gnali naprej, s pripovedmi o svojih dogodivščinah pa se je umaknil iz krute realnosti nazaj, v objem svojih deklet: *Da, on se je reševal s čarom ljubezni, iz njene svetlobe je črpal samozavest* (Pahor 1997: 126).

Lakota, prisilno delo v slabih razmerah, neprijazno podnebje, izčrpanost, pomanjkanje higiene ter vse vrste nasilja so terjale svoj davek, tudi v obliki **bolezni** in različnih poškodb. Taboriščne bolnišnice so bile nenehoma polne – bolnikov, a tudi zdravih (kolikor je bil človek v taborišču sploh lahko zdrav), ki so na različne načine pridobili nekaj dni opravičene odsotnosti od dela, nekaj dragocenih dni oddiha in počitka (zato si je marsikdo iz delovnih skupin na težjih deloviščih sam namerno prizadejal rane); ogromno pa je bilo tudi še komaj živih, ki jih je čakala le še ena postaja – krematorij. Bolezni so bile posledica lakote, izčrpanosti ter neugodnega podnebja, veliko je bilo tudi poškodb zaradi neprimerne obleke in obutve, dela ali nasilja. Pogosti so bili tifus, pljučnice, različna vnetja, gnojne rane, izpahi, dolgotrajne driske ter še kup nepojasnjenih bolezenskih stanj. Ena od pogostih bolezni je bila

pelagra, bolezen, ki jo je povzročilo pomanjkanje vitaminov. Posledice so se kazale v obliki driske, demence ter hudih vnetij kože. Herling-Grudziński jo je opisal takole: *Pelagra w ostatnim stadium wywołuje nie tylko zmiany organiczne w postaci wypadania włosów i zębów czy gnicia całego ciała, ale i zmiany psychiczne – depresję, melancholię, przewlekłe stany lękowe*¹³(Herling-Grudziński 1991: 143).

Pogosta bolezen je bila tudi t. i. kurja slepota, ki se pojavi zaradi pomanjkanja vitamina A. Posledica je poslabšanje vida, ki lahko vodi celo v slepoto. Tretja izmed najbolj pogostih bolezní je bila skorbut, ki jo je prav tako povzročilo pomanjkanje vitaminov, posledice pa so bile krvavitve iz dlesni, izpadanje zob, vročina, dermatitis, vnetje sklepov, osteoporoza, v skrajnih primerih tudi smrt. Tega, da v taboriščni bolnišnici navadno niso imeli niti najosnovnejših zdravil, verjetno ni potrebno posebej poudarjati.

Za predstavo, kakšen je bil izgled taboriščne »bolnišnica«, kako se je človek navzel smrti, njenega vonja, naj služijo naslednje Pahorjeve besede: *Dvesto bolnikov v eni sobi. In ker je bilo sob četrto, je bil blok gosto naseljen lazaret driskavih teles. Lazaret s kužnim zrakom, ki ga zastonj izpihavaš iz nosnic, saj je, kakor da ves čas prodira vate skozi znojnice. Tako se ga počasi vsa tvoja tkiva nasrkajo in ti se potem giblješ v ozračju, ki si skoraj spojen z njim* (Pahor 1997: 148). Kljub nemogočim razmeram se je vedno trudil, da bi bolnikom vsaj malce olajšal trpljenje, jim izkazal spoštovanje, ki so si ga zaslužili: *Mogoče je zasluga moje plebejske narave, kaj vem, a nobenih težav nisem imel in tudi zdaj jih nimam v spoprijemu z gnojem, z blatom in krvjo. Zato sem si pri umivanju onesnaženih teles samo želel, da bi kmalu ležala spet čista /.../ No, a bolniki so čutili, da moja nega ni bila samo zunanje opravilo. Saj ima bolnik, čeprav večkrat to spregledamo, zelo izostrene čute* (Pahor 1997: 149).

Lakota je bila tista, ki je človeka prignala na rob razuma, ga razčlovečila. Povzročala je oslabelost, različne bolezni, apatičnost. Na nek način je bila tudi orožje in sredstvo spodbude. Izstradani taboriščniki so izkoristili vse, da bi se le nasitili – iz trave so si kuhali »juho«, nasititi so se skušali z olupki krompirja (kar je bilo strogo prepovedano) in pomijami; grizljali so celo drevesno lubje, da bi le utišali žgočo bolečino lakote v notranjosti ... Ob uri, ko so delili hrano, so bili vsi taboriščniki v popolni pripravljenosti, napeti in na preži z vsemi čutili, kajti kos kruha (komisa) ali zajemalka tople »enolončnice« sta pomenila življenje. Včasih se

---

¹³ Prevod/priredba: Pelagra v zadnjem stadiju ni povzročila le organskih sprememb, kot je izpadanje las in zob ali gnitje celega telesa, ampak tudi psihološke spremembe – depresijo, melanholijo ter kronično občutje strahu.

zdi, da je bil obrok edina svetla točka žalostnega vsakdanjika. Na dan je vsak posameznik dobil le 2 kosa kruha (opoldne z dodatkom margarine in, če so imeli srečo, zvečer) ter zajemalko ali dve redke enolončnice. Zjutraj so večinoma dobivali le »kavo«. Seveda je pogosto prihajalo tudi do kraj, zato so si tisti, ki so si uspeli kakšen grižljaj prihraniti do večera (za zjutraj), svojo zalogo skrili kar pod obleko, da bi jih med spanjem kdo ne okrade. Pahor čakanje na hrano opisuje takole: *Za vsak blok samo po dva kotla kolerabe, vodene, a vroče, da vse žilice norijo od hrepenenja po nji in da je srep pogled punčic, ki prežijo na oblak bele pare nad kotlom* (Pahor 1997: 160).

Kruh je bil svet in z njim so morali taboriščniki zelo pametno razpolagati. Po vseh pravilih bi sicer morali jetniki obrok zaužiti takoj, ko so ga dobili, a vendar je bilo modro si prihraniti košček za kasneje, saj je bila večerja komaj omembe vredna, velikokrat pa je sploh ni bilo. Hrana je bila tudi plačilno sredstvo na taboriščnem črnem trgu. Tisti, ki so bili že na koncu svojih moči, lakote že niso več čutili in so svoj kruh večinoma menjavali za cigarete: *A pravi kos komisa je. In prežeče oči ne morejo dojeti, kako se mu je moč odreči za ducat mahork. Oči ne morejo in ne morejo razumeti strastnega kadilca ...* (Pahor 1997: 184–185). In Pahor ponovno izprašuje svojo vest, ponovno se ukvarja s pravico, moralo in smrtjo: *Zakaj če je kadilčevo telo nazadnje klonilo, se je to zgodilo tudi zavoljo kosa komisa, ki sem ga pojedel jaz. Če bi mu mahorko poklonil, bi vsaj odvzem enega kosa kruha ne prispeval k shujšanju njegovega bitja* (Pahor 1997: 187).

Motiv **trpljenja** je v obeh pričevanjih eden najbolj izrazitih. V težkih življenjskih pogojih je bilo trpljenje prisotno vsepovsod. Ljudje so bili pripravljeni storiti vse, da bi vsaj za nekaj časa odložili bolečino, lakoto, mraz ter nenehno, svinčeno utrujenost. Glede na to so se oblikovale tudi vrednote ter razmišljanje posameznika, seveda pa tudi različne špekulacije (na primer razmišljanje o tem, kdo bo kmalu umrl in si bodo tako ostali lahko razdelili njegov obrok). Včasih je bilo fizično trpljenje tesno povezano z duhovnim – taboriščniki se nikoli niso mogli zares spočiti – deloma zaradi neudobnih ležišč ter hude utrujenosti, ki ni dovolila počitka, a tudi zaradi nenehnega strahu in pripravljenosti na apel, ukaz, kontrolo. Ves čas so morali biti sposobni ubogati ukaze, tudi sredi noči, kajti kdor tega ni zmožel, je bil kruto kaznovan. Herling-Grudziński se čudi, lahko bi celo rekli, da je fasciniran nad tem, kako trpežen je človek (tako telo kot duša), kaj vse je sposoben prenesti, preden se vda. To utemelji z življenjskimi zgodbami posameznih jetnikov – Gorcew, Stiepanowicz, Kostylew, Karinen, o katerih pišem kasneje.

S trpljenjem je povezana tudi **morala**. Že v običajnih življenjskih okoliščinah ni vedno lahko ostati moralen, v skrajnih, kot so bile v taborišču, pa pojem *moralnost* dobi nove razsežnosti. Lakota, bolečine in nenehni strah za golo življenje spremenijo človeka. Vse to je povzročilo, da so ljudje izbrisali svoje prejšnje vrednote in poglede na svet. Kot je že večkrat omenjeno, so bili pripravljani za preživetje, za vsaj malce občutka varnosti, predvsem pa za nekaj dodatne hrane, storiti skoraj vse. Večkrat je poudarjena misel, da se mora človek v ujetništvu zavestno truditi, da ne izgubi svoje človečnosti, da ne izgubi stika s svojim (naravnim) čutom za moralo, ne podlega nagonom, ki bi za trenutek olajšale trpljenje. V taborišču je bilo veliko kriminalcev, katerih dejanja niso bila kaznovana; pazniki so pri njih takšno obnašanje tolerirali, celo spodbujali, saj je bil to še en od načinov, kako trpinčiti druge ljudi. Tako so lahko po mili volji kradli, pretepali, celo ubijali sojetnike (predvsem je bilo zaželeno, da so to politični ujetniki).

Barake v taborišču so bile preobljudene. V njih so bivali ljudje različnih narodnosti, kultur in veroizpovedi. To (in seveda vse ostalo, kar so ljudje morali trpeti) je seveda pripeljalo do napetosti. V takih pogojih ni bilo mogoče govoriti o spoštovanju, dostojanstvu ali zasebnosti. Zadušne barake, slaba prehrana, prisilno delo in zavest, da je smrt vseprisotna – vse to je ljudi pripeljalo do tega, da so se morali spremeniti, če so želeli preživeti. Večina taboriščnikov se je osredotočila nase, na zadovoljitev lastnih potreb, svoje interese in varnost, pogosto na račun drugega. Sčasoma je na ta način izginila empatija, sposobnost sočutja ali usmiljenja do starejših, bolnih, slabotnejših. Razpasla sta se zavist in ovaduštvo, kar je pogosto privedlo do smrti. Nagon po preživetju je bil najmočnejši in tisti, ki ga niso bili sposobni prilagoditi situaciji, se niso ustavili pred ničemer, da bi ga le zadovoljili (zato so bile kraje kruha in oblačil zelo pogoste). Ni bilo redko, da so predvsem mlajši fantje in dekleta osebju v zameno za nekaj varnosti, premestitve na lažje delovno mesto ali nekaj hrane, nudili spolne usluge. Glavni junaki Herling-Grudzińskiego niso tisti, ki so za svoj obstoj naredili vse, ampak tisti, ki se niso dali zlomiti in ukoriti, ki so do konca ostali ljudje in niso podlegli svojim nagonom, ampak so ohranili srce in razum. Vir moči je bil za nekatere Bog, za druge ljubezen, za tretje družina, za marsikoga pa tudi stik z umetnostjo (na taboriščnem »črnem trgu« se je dalo kupiti tudi knjige), ki je (med drugim) tisto, kar hrani dušo.

Pomemben motiv je tudi motiv **prisilnega dela**. Taboriščniki niso bili obravnavani kot ljudje, pravzaprav so z njimi ravnali slabše kot s predmeti. Bili so predvsem tarče posmeha, nasilja in poniževanja ter zastonj delovna sila. Le srečneži so lahko opravljali lažja dela (npr. v

bolnišnici, pisarni, kuhinji in tovarnah, kjer so bili vsaj na toplem in suhem), večina del je bila namreč težaških, tudi življenjsko nevarnih. Vsako delo je bilo vedno podkrepjeno z vpitjem in udarci. Delovni dan se je začel ob pol sedmih zjutraj. Delalo se je po 12 ur, včasih še več, do zunanjih delovišč pa so morale delovne skupine (brigade) najprej prepešaćiti nekaj kilometrov. Določene so bile norme, ki so jih morali doseći, kar je pomenilo, da časa za kakršenkoli počitek ni bilo prav veliko, poleg tega so jih budno nadzorovali pazniki; človek nikoli ni vedel, kdaj in zakaj ga bo doletela naslednja kazen ali udarec. Pravega obroka med delovnim časom ni bilo, hrano so si morali prihraniti od že tako pičlega zajtrka (kar je bilo uradno sicer prepovedano), morda so dobili zajemalko redke juhe. Iz zunanjih delovnih območij so se taborišćniki vraćali okoli šeste ure zvećer. Vedno so jih pregledali, če so morda imeli pri sebi kakšne nedovoljene predmete (na primer časopis, ki so si ga zataknili pod obleko, da bi jih vsaj malce ogrel, cigareta, kakšen osebni predmet, košćek hrane). Če so pri komu našli kaj od tega, je bila kaznovana cela brigada – odrekli so jim skromno večerjo, včasih so morali goli ležati v snegu in podobno.

Najnevarnejša **dela** (pogosto so jih opravljali politićni zaporniki, kriminalci ali Židje), ki so terjala veliko smrtnih žrtev, so bila gradnja cest, delo v kamnolomu, rudniku ter izsekavanje gozda (te delovne skupine Herling-Grudziński imenuje »lesoruby« – slengovski izraz, ki bi ga lahko prevedli kot drevoseki). Glavni namen je bil zlomiti duha in tudi telo, saj je bila stopnja smrtnosti pri teh delih zelo visoka. Herling-Grudziński je delo v gozdu opisal zelo skrbno, saj to ni bilo obićajno izsekavanje dreves, temveć naporno, celodnevno garanje, pospremljeno z udarci in zmerjanjem, brez počitka ali požirka vode, kaj šele kosa kruha. Taborišćniki so cel dan preživeli na prostem, naj je bilo to v najhujšem snegu in mrazu (tudi do minus štirideset stopinj) ali pa v najhujši pripeki. Poleg tega so bili laćni ter izćrpani. Če so imeli srećo, so v celem dnevu dobili kos kruha ali vodeno juho. Posebne vrste mućenje je bilo, ko so hrano dobili le izbranci, ostali so lahko le gledali, kako jedo. Včasih so jim pazniki naložili popolno nesmiselno delo – kopanje lukenj, ki so jih morali potem spet zasuti, po moźnosti v mrazu in deźju. Vse, da bi le zlomili duha ter se naslajali. Spet drugić je bilo delo le pretveza za mućenje in ubijanje.

Smrt je bila tista, ki je bila prisotna vedno in povsod. V zraku kot pepel, v zemlji kot kri. Ljudi je prevevala med delom in spanjem, se zasidrala v zavesti in podzavesti, v očeh sotrpina, na sosednji postelji. Taborišćniki niso želeli živeti le zaradi življenja samega – bali so se, da bi v primeru smrti v taborišću ne imeli svojega groba in bi tako nanje pozabili tudi

najbližji. Kdor je imel kakršnokoli hibo, naj je bila to bolezen ali starost, je bil zapisan smrti. Enako se je pisalo židovskim ter političnim zapornikom. Človek je bil nekaj več vreden, če je deloval sposoben za delo – da bi se iz njega še dalo iztisniti nekaj življenjske moči, koristi.

Pahor veliko razmišlja o smrti. O malem Čehu, ki je bil »evtaniziran«, rojaku Ivu, bolničarju Mladenu, ki je podlegel tifusu (z njegovo smrtjo so se on in ostali bolničarji še posebej težko soočili), o mnogih, ki so umrli zaradi lakote ali izčrpanosti. Na poseben način ga je prizadel sežig skupine alzaških deklet, mladenk na pragu odraslosti, nič krivih in ničesar dolžnih, žrtvovanih v imenu ideologije. Njihov prihod je vznemiril celotno taborišče, že zato, ker so bile ženskega spola – zato so vzbudile zanimanje tudi na primarnem, nagonsem nivoju: *Eros in smrt, ki pa sta bila združena na neponovljivo surov način; zakaj bili smo samci, uklenjeni v sesušena telesa in v lesene barake, a smo bili naenkrat prebujeni ljubimci ...* (Pahor 1997: 30). Pravi, da bi morali vsi tisti, ki so takrat kukali iz barak, napasti stražarje, vsaj skušati rešiti dekleta, čeprav se zaveda, da bi verjetno končali pod streli iz stražnih stolpov. Skoraj vedno ob smrti katerega od posameznikov vrta po sebi, če je kot bolničar res storil vse, kar je bilo v njegovi moči, da bi mu pomagal, ga rešil. Razmišlja pa tudi o tem, s čim si je zaslužil, da je še živ, nekdo drug pa ne: *S čim sem si zaslužil, da, medtem ko oni ležijo v zabojih in na njih, lahko razmišljam o njih skoraj kakor z drugega brega uničujočega veletoka? Skrbel sem za bolnike in oni bi se res čutili še bolj osamljene brez moje bližine. Že res, a marsikdo bi bil pripravljen prevzeti moje mesto in bi bil prav tako lahko naklonjen onemoglim* (Pahor 1997: 128).

Kot bolničar je imel moč – lahko je napisal »listek za revier«, ki je pomenil nekajdnevni izostanek od dela, počitek, za malenkost boljšo hrano. Sicer se sam zaveda, da so ti listki v večini primerov le za dan ali dva odložili smrt, a verjetno je na ta način gotovo rešil vsaj nekaj življenj. Prav tako so bolničarji lahko zamenjevali številke in imena – ljudem, ki so bili na seznamu za odstrel, krematorij ali plinsko celico, so njihovo številko in ime zamenjali z nekom, ki je že umrl. Tudi na ta način je marsikdo preživel. Smrt je prežemala celotno ozračje. Na nek način so bili njene prisotnosti, vonja po človeškem mesu in dimu, navajeni, saj je bila del vsakdana, kot slutnja in opomin je bila prisotna v slehernem taboriščniku: *... so kriki v kopalnici izvirali iz uničevalske strasti, ki je takrat razumsko nisem dojel, ki pa jo je moj organizem vpil vase enkrat za zmeraj. Zato bi bilo neumno poudarjati, kako klavrno je bilo striženje dlak pod pazduho in v koraku, pa kako živo je žgala tekočina, s katero so me potem pod pazduho in v koraku razkužili. Pogin je bil v ozračju. Dihal si ga* (Pahor 1997:

140). Piše tudi o različnih, »manj nasilnih« načinih pobijanja, ki so se ga posluževali esesovci: *Postopek, kakršnega so uvedli esesovci in njihovi asistenti. Injekcija etra ali bencina naravnost v srce. Ali pa, če ni bilo drugega pri roki, vbrizg zraka v žilo, da je nastala embolija. Tako je telo, ki bi gotovo še tedne hiralo, naslednje jutro ležalo na betonu waschrauma* (Pahor 1997: 154–155).

Herling-Grudziński je bil eden od najbolj gorečih kritikov komunizma in to je izrazil tudi v svojem pričevanju. Izkušnje, ki jih je imel s tem sistemom, so ga napolnile z grozo in nenaklonjenostjo. Ne samo zaradi taborišča, ki je bilo zastrašujoč kraj, kjer posameznik ni imel nikakršnih pravic, vedno so se našli izdajalci, ljudje, ki so sodelovali z vlado in oprezali za potencialnimi »grešniki«. Pojem »svoboda« in »sreča« v taborišču nista obstajala. Velik del taboriščnikov je bilo v taborišča deportiranih iz popolnoma banalnih razlogov, češ da so nevarni, državni ali politični sovražniki. Če so se ognili takojšnji usmrtitvi (s strelom ali v plinski celici), so bili poslani na težka delovišča, kjer so umirali na obroke. Tudi vsak drug taboriščnik, ki v taborišče ni prišel kot politični sovražnik, je bil ob najmanjšem znamenju upora prav tako premeščen na težka delovna mesta.

Posebna tematika pa je tematika **narave**. V *Nekropoli* (ter tudi v večini drugih pričevanjskih del) je narava tista, ki se s svojim grozečim videzom obrne proti trpečemu in obnemoglemu taboriščniku ter še stopnjuje občutke neznosnosti, grožnje, ujetništva in trpljenja, kot je na primer vidno v tem odlomku: *In čeprav vem, da sem krivičen, se ne morem prisiliti, da ne bi gledal na drevesa kakor na mumificirane predmete, na scenerijo, ki spada v sklop preudarjenih, ograjenih izkopanin. Pri tem tudi vem, da nisem ves čas svojega bivanja tukaj niti enkrat pogledal na gozd kot na del proste narave, razločno pa se zavedam, da sem ga v svoji misli uničil, ga upepelil tisti večer, ko so sem pripeljali sto alzaških ljudi in jih zgnetli v to barako s celicami* (Pahor 1997: 29).

Kot sem že omenila, pa je v *Drugem svetu* narava predstavljena kot nekaj, ki nudi tolažbo, mir, daje upanje ter veselje. Opisi so polni čudovitih, barvnih primer in metafor. Videti je, da je bil avtor velik ljubitelj narave, lahko bi celo rekli, da jo je častil. Ni je razumel kot del stvarnosti, ampak kot nekaj višjega, čistega, neodvisnega od človeštva. Če bi brali le opise narave, ne bi nikoli pomislili, kakšna je prava tema tega pričevanja – opisovanje taboriščne resničnosti (Bolecki): *Pod wieczór powietrze stawało się chłodniejsze, a na niebie pojawiały*

*się welniste obłoki i żeglowały wolno przed siebie, zapalając po drodze pierwsze gwiazdy.*¹⁴ (Herling-Grudziński 1991: 12). Prav tako je enako razvidno iz naslednjega odlomka: *Po godzinnym marszu niebo przybierało już kolor konchy z masy perłowej, błękitnoróżowej na obrzeżach, a białej w środku*¹⁵ (Herling-Grudziński 1991: 242).

Njegovo navdušenje in očaranost nad lepoto pokrajine in nebesnega svoda pričuje o tem, da se ni pustil zatirati, da je v sebi ohranil močnega duha in dovolj človečnosti ter da se je v svoji notranjosti počutil kot svoboden človek, kar se glede na okoliščine zdi skoraj neverjetno. Tako so čudoviti opisi narave v ostrem nasprotju z dogajanjem v Jercewu. Taborišče v primerjavi z mogočno naravo deluje majhno in mizerno. Na tak način je pisatelj želel povedati, da vse, kar so storili ljudje v imenu velikih ideologij ali civilizacije, ne more delovati proti naravi in naravnemu redu, slej ko prej pride do propada, kajti narava je vedno nad vsem ostalim.

Zanimiv motiv v *Drugem svetu* je biblijski motiv izgubljenega sina – s Kozakom Pamfilowom in njegovim sinom Saszo. V Bibliji evangelist Luka opiše izgubo mladega človeka, ki odide v svet, kjer izgubi svoje bogastvo in izkusi vso grenkobo in bolečino. Ko se vrne domov, ga oče sprejme z velikim veseljem in častmi, zanj zahteva najboljša oblačila ter hrano; imel ga je za mrtvega, a je oživel. Pamfilow je bil aretiran in poslan v taborišče, sin Sasza pa je bil v tistem času član Rdeče armade. Pamfilow je bil delaven, vztrajen, skromen, kljubovalen in nezaupljiv. Sovražil je sistem, ki mu je vzel tako domovino kot sina. V taborišču je trdo delal, da bi mu dovolili obisk sina, ki ga je oboževal, hrepenel po njem, njegovo sliko je nosil pri sebi ves čas (čeprav je bilo to strogo prepovedano), nenehno je mislil nanj, pisma, ki mu jih je sin poslal, je znal na pamet. Sasza mu je pisal o svoji vojni karieri, politiki, komunizmu. Oče je bil prepričan, da je sina dobro vzgojil in da ne bo podlegel komunizmu, nato pa so njegova pisma prenehala prihajati. Ko je zadnje pismo (z enoletno zamudo) le dobil, je Sasza v njem pisal, da je bila njegova (očetova) aretacija potrebna, očitno je bilo, da s komunizmom simpatizira, ga odobrava. Ko je Pamfilow to prebral, je Sasza zanj umrl. Zlomljen je izostal od dela, za kar je bil kaznovan s samico (ena najhujših kazni). Nedolgo za tem je z novim transportom ujetnikov v taborišče prišel tudi Sasza. Celo noč sta se pogovarjala, oče mu je odpustil njegovo zmoto, naslednji dan pa je

---

¹⁴ Prevod/priredba: Zvečer se je ozračje shladilo, na nebu pa so se pojavili oblaki kot iz volne, ki so prosto jadrali po nebu in prižigali prve zvezde.

¹⁵ Prevod/priredba: Po enournem maršu se je nebo obarvalo v barvi biserne školjke, blede rožnato na obrobju in belo na sredini.

Sasza Jercew že zapustil (deportiran je bil drugam), očetu pa sta se povrnila dušni mir ter volja do življenja.

Na koncu je treba omeniti še to, da sta bila oba avtorja kljub vsemu zlu, trpljenju in bedi sposobna videti onkraj tega ter ceniti in si zapomniti tudi svetle trenutke življenja v ujetništvu. Pahor se spominja mladega nemškega častnika, ki ga je opazoval med oskrbovanjem bolnika ter mu nato v znamenje spoštovanja poslal skledico toplega riža, ki je bila *kakor da imam v dlaneh mehko živo bitje, mladega belega zajčka* (Pahor 1997: 193). To je bilo prvič in zadnjič, da je nekdo iz sovražne strani pokazal znamenje spoštovanja in človečnosti. Prav tako mu je v spominu ostala nežnost, s katero je bolničarski kolega Janoš oskrbel rano petnajstletnemu Poljaku, ki je imel prestreljeno laket: *Iz dveh kosov je bil, njegov laket /.../ in Janoš ga je ovijal v progo belega papirja z ljubeznijo, s kakršno mati previja dojenčka* (Pahor 1997: 74). Tudi skrb bolničarja Vaskota (ki se je sicer vedno pritoževal in jezil), ki je nežno in skrbno oblačil že napol mrtve ljudi, ga je ganila: *Tako se je Vaska spet jezil, ker se telo ni zavedalo, da je vseeno, če izdihne s čepico ali brez nje. A mu jo je seveda poiskal med okuženo ropotijo, in ko jo je našel, je pazljivo ovlačil golo lobanjo v zmečkan kolobar zebraste vrečevine* (Pahor 1997: 98–99).

6.6 OSEBE

Literarne osebe označimo glede na to, kako jih avtor prikaže. To pomeni, da razlaga dejanja in razmišljanje določenega posameznika. Hkrati je to tudi umetniško oblikovanje, ki ustvari fiktivne osebe z namenom, da bi delovale žive (konkretno gre v pričevanjih dejansko za osebe, ki obstajajo oziroma so obstajale). Literarna oseba ali literarni lik *je književna in pripovedna oseba; ena izmed temeljnih sestavin v literarnem delu upodobljenega sveta. Literarni liki so pomembni zlasti v epiki in dramatik, v liriki navadno niso konstituirani. Po tem, kako so prikazani (karakterizirani) in kakšno vlogo igrajo v dogajanju, jih delimo na glavne in stranske* (Leksikon Literatura 2009: 208–209).

Osebe so lahko predstavljene na različne načine – glavne in stranske, lahko prevladuje ena značilnost (značilno za trivialno literaturo), lahko je opisanih več značilnosti, lahko pa je prikazan razvoj osebnosti, spremembe dozorevanja. Tako Pahor kot Herling-Grudziński

omenjata več imen, vendar se slednji z njimi ukvarja veliko bolj intenzivno, njegovi opisi ter razmišljanja o njih so bistveno daljši ter natančnejši od tistih v *Nekropoli*.

Ker je bil Pahor kar nekajkrat preseljen iz taborišča v taborišče, je spoznal ogromno ljudi. Pozorno je opazoval, na kakšen način se srečujejo in kljubujejo vsakdanjiku, kaj se dogaja v njihovi notranjosti. Nekateri so ga spustili blizu, drugi spet ne – zdravniki Jean, Leif ter André, bolničarski kolegi Mladen, Zdravko in Janoš, jetnika Tomaž in Vlado.

Visok in belolas norveški zdravnik Leif Poulson, s katerim je Pahor velikokrat delal kot njegov tolmač, je bil v prejšnjem življenju primarij v Oslu. Vedno je deloval malce vzvišen nad dogajanjem, obdajal pa ga je mir, ki je marsikomu dajal tolažbo in zaupanje. Pahor ga imenuje tudi *kapitan potopljenega ladjevja, ki še ni izgubil vere v plovbo po širokih človeških morjih* (Pahor 1997: 158). Njegova slabost je po Pahorjevem mnenju bila, da je vse ljudi, ki niso bili norveške rase, obravnaval drugače – za njih se ni tako potrudil, kot bi se sicer. Kot pravi Pahor, je bilo to še posebej opazno pri bolnikih slovanskega porekla, kot se na primer ni dovolj ukvarjal s Slovencem Ivom, zanj naj bi bilo prepozno. Pahorja je mučila misel, da morda ni dovolj pritiskal na Leifa, da bi mu dal zdravilo, da bi ga nekaj prihranil, kajti še tista zdravila, ki so jih dobivali, so pošla v dveh dneh. Pa vendar je Leif, kot tudi ostali taboriščniki, ki so bili zdravniki, vedno naredil vse, da bi rešil čim več ljudi, če že ne z zdravili, pa z zavlačevanjem bolezni, pretiranimi diagnozami itd.

Mladen je bil bolničar, ki je včasih delal skupaj s Pahorjem. Pred taboriščnim časom se je ukvarjal z glasbo, bil je umetniška in občutljiva duša. Ni se želel učiti seciranja, tudi gledati ni hotel, pa vendar je bil na koncu, v Dori, prav on tisti, ki so ga drugi videli razrezanega. Sam je mislil, da se je med delom z bolniki okužil s tifusom in kot je pokazala kasnejša obdukcija, se ni motil. Pahor in ostali bolničarji niso mogli sprejeti dejstva, da umira, zdelo se jim je nemogoče: *... smo imeli mesece in mesece opraviti s poginom, a smo zmeraj sebe izključevali iz njega. Tako po navadi človek pri požarih in katastrofah zmeraj nagonsko izvzema sorodnike in prijatelje iz usodnega kroga /.../ Zato smo bili bolničarji ob bolničarjevem umiranju topoglavi; smrti zdaj nismo opazovali od zunaj, ampak nas je notranje ogrožala, in smo verjeli v čudežen preobrat tudi s podzavestnim upanjem, da bi bili z njegovo rešitvijo tudi mi otet* (Pahor 1997: 134). Na vsak način so ga želeli rešiti ali mu vsaj olajšati trpljenje. V Mladenovi listnici so našli fotografijo mladega dekleta, s podpisom »tvoja Mimica«. Vendar tudi ta žarek ljubezni, spomina ni pripomogel k okrevanju. V blodnjah je Mladen sicer dojel

pomen besede »Milica«, z nasmehom se je celo spomnil Blejskega jezera, vendar je čez nekaj trenutkov, skoraj z nasmehom, umrl.

Osebe v *Drugem svetu* so ljudje, ki so padli v komunistični režim totalitarizma. Herling-Grudziński je z vsemi imel lep odnos, zanimala sta ga njihovo življenje in razmišljanje. Niso bili le sotaboriščniki, bili so prijatelji, omenjam le nekatere izmed njih: Gorcew, Kostylew, Stiepanowicz, Rusto Karinen, Lazarowicz, Lejman, Dimka, Sadowski in drugi.

Primer človeka, ki mu taborišče ni ubilo duha, niti v najhujšem trpljenju, je Michaił Aleksiejewicz Kostylew, visok sedemindvajsetletni mladenič, z neverjetnim občutkom za sočloveka ter bivši zagrizeni komunist (v komunističnem duhu je bil vzgajan že od malega). Lahko bi rekli, da je bil sprva malce naiven in ozkogled, saj ni bil sposoben pogledati preko komunistične ideologije; sprejemal jo je brez vsakršne kritike. To se je spremenilo šele, ko je odkril francosko literaturo, predvsem pa ob začetku vojne in konkretnih izkušnjah s tem političnim sistemom. Prihajal je iz revne družine v Moskvi, a mu je kljub pomanjkanju uspelo uresničiti svoje sanje – postal je inženir. Zelo rad je bral, s Herling-Grudzińskim sta se zblížala ravno zaradi ljubezni do literature ter podobnih humanističnih nazorov. Bil je dober in uslužen človek, saj je na vsakem koraku skušal pomagati tistim, ki so bili v slabšem položaju kot on sam. Preden je prišel do Jercewa, je bil v nekem drugem taborišču, še pred tem pa je prestal nekaj zaslišanj, kjer so ga pretepali, mučili in poniževali – aretiran je bil, ker je bral zahodno literaturo ter bil zato obtožen vohunjenja (ovadil ga je njegov knjižničar). Pogosto je s slabotnimi, bolnimi in ostarelimi delil svoj kruh in juho, kar je bilo izredno redko. Vendar ga je želja po pomoči drugim privedla do goljufij, zato je bil premeščen v delovno skupino, ki je delala v gozdu – kar je bilo eno najtežjih in najnevarnejših delovišč. Kostylew si je nato nekaj dni zažigal roke, saj je na tak način dobil dovoljenje za izostanek od dela. Na tak način je protestiral proti sistemu prisilnega dela. Ko so esesovci to ugotovili, so ga poslali v drugo taborišče, kjer je storil samomor – v Jercewu naj bi ga namreč obiskala mati, na katero je bil močno navezan; preprosto ni prenesel misli, da je ne bi videl nikoli več. Tako se je polil s kropom in v hudih bolečinah čez nekaj dni umrl. Preden je prišlo do te tragedije, je tudi Herling-Grudziński sam zaprosil, da bi ga premestili v isto taborišče, vendar njegovi prošnji niso ugodili. Za avtorja je bil pomemben kot junak, njegov prijatelj in tudi kot nosilec sporočila. Kostylewowa smrt nosi znamenje herojstva – imel je nezlomljivega duha; zvestobo in spoštovanje do samega sebe in drugih; svojo človečnost je kljub vsem preizkušnjam ohranil vse do konca. Čeprav je njuno poznanstvo trajalo le mesec dni, je avtor

zapisal: *Znaliśmy się (...) za mało, żeby przyjaźń odwzajemnić, ale dość, aby ją pozyskać. Kostylew przywiązał się do mnie jak pies i jeśli można tego określenia użyć w obozie – stanowiliśmy nierozłączną parę*¹⁶ (Herling-Grudziński 1991: 112).

Rusto Karinen je bil finskega porekla, v Leningradu je ilegalno delal kot strokovnjak za kovine ter se naučil ruščine. Ko je v letnih 1936–1937 prišlo do Velike čistke¹⁷, je bil obtožen bil sodelovanja z atentatorji v Helsinkih. Preživel je nekaj brutalnih sovjetskih zasliševanj, a na koncu, ko ni imel več moči, se je predal in priznal krivdo (čeprav v dejansko ni zagrešil ničesar). Obsojen je bil na deset let taborišča. Najprej je bival drugje, nato je prišel v Jercew, v delovno skupino »lesoróbow«, gozdarjev. Posrečilo se mu je nekaj neverjetnega – pobegnil je iz taborišča, na kar se je dolgo pripravljaval. Nekega zimskega dneva, na poti iz gozda do taborišča, je izginil. Vendar je bila zima ostra, Karinen pa v slabi fizični kondiciji. Ko je po nekaj dneh blodnje končno dosegel cesto, se je prebil do vasi, od taborišča oddaljene komaj petnajst kilometrov. Vendar so ga kmetje odvedli do najbližjih straž in tako je Rusto kljub pogumu in dolgih pripravah končal v taborišču, kjer so ga najprej surovo pretepli, nato pa ga za kazen zaprli v samico. Umrl je čez nekaj mesecev, v taboriščni bolnišnici. Ko so ga pripeljali nazaj v taborišče, je svojim tovarišem rekel, da iz taborišča ni poti na prostost. Odvrnili so mu, da se mu je vseeno izplačalo, saj je bil vsaj nekaj dni svoboden človek. Zanimivo je, da upravnik zapora, Samsonov, za pobeglim Karinenom ni poslal zasledovalcev, kot je bila sicer praksa v primeru pobega. Vedel je namreč, da bo pobegli zmrznili v snegu ali pa ga bodo drugi pripeljali nazaj. Karinen je pokazal neverjeten pogum ter vztrajnost, je primer osebe, ki se je lotila drznega poskusa pobega in je junak že samo zaradi tega, kljub neuspehu.

---

¹⁶ Prevod/priredba: Našla sva se /.../ prepozno za pravo in globoko prijateljstvo, a vseeno dovolj zgodaj da sem ga vzljubil. Kostylew se je name navezal kot pes in – kot je bilo v taborišču to mogoče – bila sva neločljiva.

¹⁷ Velika čistka, tudi Stalinova čistka – do nje je prišlo zaradi umora voditelja partijske organizacije Sergeja Kirova, kar je sprožilo ogromno aretacij, umorov, psihičnega pritiska in terorja. Stalin je osebno vodil preiskavo, aretirali so skoraj tisoč ljudi, nekaj pa so jih tudi umorili (med drugim tudi Kirovega morilca, Lenoida Vasiljeviča Nikolajeva).

6.6.1 Glavni junak

Glavna junaka obeh pričevanj sta avtorja sama.

Boris Pahor je bil aretiran leta 1944, takrat je bil star 31 let. Sodeloval je z osvobodilnim gibanjem v Trstu, na domu pa so ga aretirali slovenski sodelavci gestapa. Po mesecu dni mučenja so ga poslali v Dachau, nato v Natzweiler-Strurhof, potem nazaj v Dachau, nato v Harzungen (podružnica Dore), po nekaj mesecih spet v Dachau, potem v Harzungen (podružnica Dore) na koncu pa še v Bergen-Belsen. Dvajset let po vojni se kot eden od skupine turistov vrne v taborišče Natzweiler-Strurhof, kjer podoživlja prestano trpljenje ter se spominja padlih tovarišev. V ujetništvu je zahvaljujoč svojemu znanju jezikov ter zdravnikov Jeana ter Leifa, ki sta ga opazila in mu dala priložnost, opravljal delo tolmača in bolničarja. Morda mu je ravno to rešilo življenje, saj sta možnost organizacije dneva in občutek pripadnosti ter koristi močno pripomogla k občutku »običajnega« življenja, s tem pa k večji aktivnosti, motiviranosti ter čuječnosti na poti do preživetja: *To se pravi, da je zahteva po zaokroženem redu, po zaključenem krogu lahko prav tako močna kakor druga najbolj humana nagnjenja. Ali pa se človek svoji naravi navkljub podzavestno navzame pravil ozračja, kjer se tudi smrt mora držati urnika in dnevnega reda* (Pahor 1997: 99–100). Poleg tega so imeli bolničarji velik privilegij pri hrani, saj so si delili hrano, ki so jo za seboj pustili mrtvi, kar je bilo pri tako slabi in količinsko močno omejeni prehrani zelo pomembno, vendar je s sabo prineslo močne občutke krivde: *Hočete reči, da smo vsi, ki smo bolničarili ali kako drugače delali v blokih z bolniki, živeli od kruha naših rajnikih. Nje je nosilnica odnesla dol v skladišče, njihov štirikot komisa pa je ostal na mizi. Jedli smo ga, se z njim hranili. Da, jedli smo ga. Jedli smo ga. A slutim, kaj mislite. Zlo ni bilo v tem, da smo ga jedli, ampak da smo računali s tistim kruhom. In natanko smo vedeli, čigav obrok bo ostal. Nismo bili več vztrajno, nepretrgano lačni in posel nas je tako prevzel, da ob uri menaže nismo bili z vsemi čuti pričujoči* (Pahor 1997: 186).

Pogosto misli na svoje domače mesto – taboriščne spuščajoče terase ga spominjajo na pobočja nad Trstom. Misli tudi na Slovence v okupirani domovini, predvsem na območju Primorske, skrbi ga prisilno potujčevanje, ki mu je bil priča že kot otrok: *Najbolj pošastno pa je vse skupaj postalo, ko so slovenskim ljudem spremenili imena in priimke, a to ne samo živim, marveč tudi tistim na pokopališčih* (Pahor 1997: 21). Je pa Pahor, tako kot Herling-Grudziński ohranil prisebnost, človečnost, svoj humanističen pogled – kljub vsemu, kar je doživel in videl v njem ni bilo maščevanja, saj se je zavedal, da zlo širi zlo. Meni, da je vsak posameznik

iz množice odgovoren za storjeno zlo, a vendar se je potrebno najprej vprašati, v kakšni družbi so bili vzgajani, da se zlu niso zmogli ali hoteli upreti. Takole razmišlja o knjigi, pričevanju, ki ga je napisal njegov bivši sotaboriščnik, zdravnik André: *Zato ti, André, nimaš prav, ko v predgovoru sprašuješ bralca, če ne bi kazalo uničiti pleme, ki je dalo Nietzscheja, Hitlerja in Himmlerja in milijone izvrševalcev njihovih zamisli in idej. Nimaš prav, ker ne da bi se zavedal, sprejemaš zlo, ki te je okužilo. /.../ spremeniti je treba okolje, ne pokončati morilca, ki ga je spridilo okolje* (Pahor 1997: 181).

Ko je bil Gustaw deportiran v taborišče, je imel komaj 21 let. Bil komunikativen, željan stikov z drugimi ljudmi, zanimale so ga njihove zgodbe ter izkušnje. Bil je tudi velik nasprotnik komunizma, ne samo zaradi svoje taboriščne izkušnje, tudi zaradi splošnega sistema, v katerem posameznik ni imel svobodne izbire, ljudje so morali z vlado hote ali nehote sodelovati, sicer so trpeli posledice. Gustaw je bil v taborišču eden od tistih, ki so ohranili svoje človeško dostojanstvo, ki se niso prepustili nagonom, ki so bili pripravljene pomagati sočloveku – ostal je zvest svojemu humanističnemu nazoru. Vendar si je želel živeti prav tako močno, kot tisti, ki bi za svoje preživetje tudi ubijali. V začetku leta 1941 je zbolel in dva tedna počival v bolnišnici. Marca tistega leta so bili še posebno hudi časi, saj je bilo hrane za taboriščnike, ki je bila že tako skopo odmerjena, še manj. Ljudje so zaradi lakote množično umirali, Herling-Grudziński pa je preživel le zato, ker je iz skladišča ukradel moko in si iz nje naredil neke vrste rezance, dragoceno jed pa je delil še z dvema sodelavcema. Poleti je prišlo do političnega dogovora med nasprotnimi silami (Sikorsko-Majski pakt), da se vse Poljake, ki živijo v taboriščih na področju Rusije, osvobodi. Pred tem paktom je bilo v Jercewu skoraj dva tisoč Poljakov, po podpisu pa le dvesto, med njimi tudi Herling-Grudziński. Novembra, štiri mesece po podpisu pogodbe, je bil še vedno v taborišču, zato je skupaj še z nekaterimi sojetniki v enakem položaju kot protest proti neizpolnjevanju pakta, začel gladovno stavko. Januarja leta 1942 je bil končno svoboden, vendar je imela njegova zmaga grenek priokus, saj ni zapuščal le taborišča, ampak tudi prijatelje, za katere je vedel, da jih verjetno vidi zadnjič v življenju. Po osvoboditvi se je pridružil vojski, kjer se je izkazal ter bil tudi odlikovan.

6.7 PRIPOVEDNI POSTOPKI

V literarnem delu se večinoma prepletajo različne pripovedne tehnike, opis, poročilo ter premi/odvisni govor – notranji monolog ali dialog. To je odvisno od tipa pripovedovalca, pa tudi od tematike in perspektive. Ločimo notranjo in zunanjo perspektivo. Notranja perspektiva predstavlja pogled v enega izmed junakov, sem kot tehnika spada tudi notranji monolog (ki je v *Nekropoli* zastopan v precejšnji meri, saj pripovedovalčeva prioriteta ni fabula). Zunanja perspektiva pomeni, da pripovedovalec dogajanje opisuje od zunaj, opisuje osebe, dejanja, okoliščine.

Z notranjim monologom, ki je modernejši postopek, se posredujejo sanje, spomini, vizije, asociacije – vse, kar je na meji med zavednim in nezavednim. Jezik je neurejen in nerazumljiv, pogosto je celo, da je vse strnjeno v eno samo dolgo poved, kar ponazarja neprekinjenost zavesti; ni pomembno dogajanje, ampak tok zavesti. Prav tako cilj ni kohezivnost in koherentnost besedila, ampak asociacije oziroma miselni preskoki. Za branje takšnega besedila je gotovo potrebno več časa in zbranosti, kot za branje klasičnega monologa, ki je preprostejši, izrazitejši, jezik v njem pa bolj razumljiv in strukturiran.

Tudi esejizacija je postopek, ki je značilen za dvajseto stoletje. Gre za to, da pisec v besedilo vnaša elemente eseja, torej razmišljanja, meditacije, sanje, vizije ter opise čustvenih razpoloženj, s čimer se oddalji od glavne teme. Vse to zaustavlja zgodbo, povzroča pa tudi vprašanja v zvezi z junakom, njegovim razmišljanjem in dojetanjem sveta, kar ga bralcu še približa. Esejizacija je prisotna tako v *Nekropoli* kot tudi v *Drugem svetu*.

Lirizacija, vidna v opisih narave pri Herling-Grudzińskem, pa je pripovedni postopek, ki v besedilo vnaša lirske prvine – subjekt se obrne navznoter. Uporabljena je bogata metaforika, več poudarka je na ritmu ter notranjem razpoloženju.

Pomemben pripovedni postopek, ki je prisoten v obeh pričevanjih, je opis – kopiči pomenske oznake, hkrati pa je orodje, ki bralcu omogoča pregled nad celoto in predstavami. Z opisom, v katerega so vtakane različne retorične figure (predvsem primere in metafore), avtorja bralcu pred oči naslikata podobo taborišča, okolje, načine preživetja, predvsem pa dogodke in ljudi v njem, seveda pa tudi posledice, ki jih je prineslo življenje v ujetništvu.

Zanimivo je, da v nobenem izmed pričevanj ni veliko dialogov; to za roman ni značilno, prej je izjema. Dialog je izmenjava izjav dveh ali več govorcev. Poznamo več vrst dialoga, v *Nekropoli* in *Drugem svetu* je najbolj zastopan izpovedni dialog, v katerem oseba izraža misli in razpoloženja, izpovedovalec pa nagovarja samega sebe. Take vrste dialoga imenujemo monolog, v katerem se lahko izrazi več jazov in perspektiv. Razlikujemo dve vrsti monologa: klasični monolog je bolj jasen, izrazit ter preprost; v notranjem monologu, zastopanem v obeh pričevanjih, pa je jezik neurejen, podobe in asociacije se vrstijo ena za drugo, kar ponazarja neprekinjen tok zavesti, meja med sedanostjo in preteklostjo je zabrisana, značilno je tudi, da je že najmanjša podrobnost dovolj, da se sproži val asociacij, spominov in razmišljanj. Notranji monolog, ki ga narekuje tok zavesti, je izrazit predvsem v *Nekropoli*, kjer se avtor prepusti spominom in asociacijam, ki se mu porajajo ob turističnem obhodu po taborišču.

V *Drugem svetu* je avtor uporabil različne pripovedne tehnike, najpogosteje pa poročevalski način, ki mu je omogočal natančno in objektivno popisati splošno dogajanje in ljudi, njihovo razmišljanje in življenje. Rad razpravlja, sintetizira in analizira notranjost človeka v ujetništvu, njegovo delovanje, ter s tem povezano moralo in etiko. Na teh mestih bi lahko govorili tudi o esejizaciji besedila.

Herling-Grudziński, tako kot Pahor, pogosto uporablja tudi primere, saj se z njimi splošni taboriščni atmosferi lahko še bolje približa, jo še bolj ubesedi. To lepo pokaže tudi odlomek, kako se človek spremeni ter izgubi človečnost, ko avtor človeški propad primerja s strojem: *Więżnia można uważać za "spreparowanego" do ostatecznego zabiegu dopiero wtedy, gdy widać już wyraźnie, jak jego osobowość rozpada się na drobne części składowe: pomiędzy skojarzeniami powstają luki, myśli i uczucia obluzowują się w swych pierwotnych łożyskach i klekocą jak w zepsutej maszynie, pasy transmisyjne łączące terażniejszość z przeszłością obsuwają się z kół napędowych i opadają na dno świadomości, wszystkie dzwignie i przekładnie intelektu i woli zacinają się, strzałki w zegarach pomiarowych skaczą jak oszalałe od zera do maksimum i z powrotem. Maszyna kręci się dalej na zwiększonych obrotach, ale nie pracuje już tak jak dawniej – wszystko, co wydawało się oskarżonemu przed chwilą absurdem, staje się rzeczą prawdopodobną, choć ciągle jeszcze nieprawdziwą, uczucia zmieniają barwę, napięcie woli znika*¹⁸ (Herling-Grudziński 1991: 91-92).

---

¹⁸ Prevod/priredba: Znamenje, da je jetnik do skrajnosti spremenjen, »sprepariran«, je bil očiten razpad njegove osebnosti na majhne koščke: med miselnimi povezavami in procesi nastanejo vrzeli, misli in čustva nazadujejo na osnovni nivo in v glavi brenčijo kot pokvarjen stroj, transmisijski pasovi povezovanja sedanosti s

6.8 TRIVIALNE PRVINE

Trivialne prvine lahko besedilo vsebuje na ravni vsebine ter na ravni besedila (stilistika, skladnja). Hladnik je trivialno literaturo definiral takole: *Trivialna literatura je estetsko in funkcionalno manjvredna množična literatura* (Hladnik 1983: 6). Nekatere od drugih oznak so še popularna, potrošna, lahka, nizka, zabavna in množična literatura, kič ali šund. Vendar ti izrazi niso sopomenski – popularna literatura je samo funkcionalno razvrednotena in množično razširjena literatura, šund pa moralno in estetsko razvrednotena literatura. Trivialna literatura zadovolji potrebo po zabavi, radovednosti, napetosti ter seveda tudi ljubezenski tematiki (ljubezenski trikotniki, motiv Pepelke, izbrani par na koncu premaga vse težave), konci so srečni oziroma logični (zlo je premagano, zaljubljenca srečno živita do konca svojih dni), zgodba je enostavna in enopomenska, poleg tega pa želi vplivati na bralca (apelativna funkcija), včasih tudi moralizira ali pridiga. Poudarek je na čustvih, vzbuja prijetna občutja, po branju se bralec počuti zadovoljno ter zasanjano.

Obstoj tovrstne literature ni pogojen z novimi bralskimi navadami, novimi tematikami ali čem podobnim, temveč z novimi bralci z drugačnimi zahtevami in željami (sredina 18. stoletja). Zaradi uvedbe obveznega šolstva je bilo bralcev vse več, v porastu pa je bilo tudi število meščanov (industrializacija), ki so imeli več prostega časa, odpirale se knjižnice, ustanavljala so se bralska društva. Pisatelji ne pišejo več le izobraženi eliti. Bralec bere za zabavo, sprostitvev. Trivialna literatura je torej literatura s *socialno-psihološko uporabno vrednostjo* (Hladnik 1983: 17).

Nekropola ter *Inny świat* sta vsebinsko seveda daleč od tega, da bi bila trivialna, imata pa elemente, za katere bi lahko rekli, da so deloma trivialni – redko, a vendar je prisotno pridiganje oziroma moraliziranje, na trenutke pa do izraza pride tudi apelativna (vplivanjska) funkcija. Primer je odlomek iz *Nekropole: Tako je izšla Evropa iz prve poveljne dobe, v kateri bi bila lahko doživela svoje očiščenje, kot invalidka, kateri so dali umetne steklene oči, da ne bi s praznimi očnicami strašila dobrih državljanov, obenem pa so se poigrali z njo in jo nesramno oskrunili. Evropski človek je to sprejel, ker je kljub visokoletečim frazam v resnici nemaren in boječ ...* (Pahor 1997: 89–90), ter morda še izraziteje v razmišljanju o preživelih

---

preteklostjo se rušijo in se spustijo na dno zavesti, razum in volja se upirata vsakemu naporu in preusmeritvi pozornosti, merilne puščice v urah poskakujejo kot blazine od ničle do maksimuma in nazaj. Stroj se vrti na najvišjih obratih, a nič več ne deluje kot včasih – vse, kar se je še ravnokar zdelo nesmiselno, je sedaj pomembno, čeprav neresnično, čustva spreminjajo barve, volja izginja.

iz taborišč: ... se mi spet prebuja upor proti načinu, kako smo še nedavno pri nas zapostavljali tiste, ki so se vrnili iz teh uničevalskih kolonij, še bolj pa tiste, ki te sreče niso imeli. Skoraj tako se je zdelo, kakor da je kdo sklenil, naj jih ponižanje, ki so ga doživeli tukaj, spremlja skoti življenje, naj bo vžgano v njihova čela kakor številke, ki jih imajo naše žene tetovirane v levi laket v spomin na Oświęcim. Zakaj tako? Zakaj gloriola čistega junaštva za tiste, ki so padli s puško v roki ali leže za strojnico, medtem ko je za tiste, ki jih je izvotlila lakota, samo nanagloma izgovorjen spomin, drugače pa molk? /.../ Kaj ni bil, kdor je v zaledju omogočal bojevniku boj, mogoče še bolj junaški, zakaj, ko so ga ujeli, se je lahko zanašal samo na svojo duhovno moč, ... (Pahor 1997: 170–171).

Nekaj več trivialnosti najdemo pri *Nekropoli* na ravni besedila. Že Pahor sam je vedel, da v stilističnem smislu *Nekropola* ni umetniški presežek, saj je skladnja preprosta, stavki (in povedi) pa so na nekaterih mestih vseeno tako dolgi (verjetno posledica toka zavesti in notranjega monologa), da je potrebno precej pozornosti in zbranosti bralca, da lahko sledi pripovedi. Njegove metafore in primere so sicer izvirne in sugestivne, vendar se velikokrat ponavljajo, zato se proti koncu njihov efekt porazgubi.

7 SKLEP

Pisati o nečem lepem, spominjati se srečnih dogodkov in čudovitih ljudi, ni težko. Pisati o slabih stvareh, travmatičnih izkušnjah in sovražnih ljudeh, je skrajno težko in boleče. Pa vendar včasih potrebno, za nekatere celo življenjskega pomena – najti svoj mir.

Druga svetovna vojna je ena od največjih tragedij človeštva, ki je na evropskih narodih pustila neizbrisno sled na področju kulture in politike, da škode, povzročene posameznikom in s tem tudi narodom, sploh ne omenjamo. Vojna je za seboj pustila gorje in uničenje – v mestih in tudi v dušah. Vse to gorje pa je rodilo tudi nekaj dobrega – spomine, pričevanja ter avtobiografije, ki so žrtvam vsaj deloma pomagale, da prebolijo gorje, hkrati pa so to dokumenti, ki nas vse opominjajo, da se kaj takega ne sme ponoviti. Nikoli več.

Naloga pisatelja (in tudi pesnika) je, poleg tega, da piše o potencialni resničnosti (za sprostitev, zabavo bralca, ...), tudi pisanje o »pravi« resničnosti, o resničnem (realnem) svetu, dogodkih, ki so se dejansko zgodili. Literatura je lahko toliko več, kot »le« zabava. Poslanstvo umetnika je tudi to, da ozavešča, uči, reflektira, razbija tabuje; da bralca sili k spraševanju, razmišljanju, aktivnosti ...

Pričevanjska literatura prav gotovo zajema vse to, dober primer za to sta prav deli, ki sem si ju izbrala za obravnavo, saj po mojem mnenju ni bralca, ki ga ti dve pričevanji ne bi spodbudili k razmišljanju o človeštvu, vojni, o dobrem in zlu ... Ni le *mimesis*, ne gre le za posnetek (avtorjeve) resničnosti, ampak je spomin, preživeta realnost, oživljena preteklost skozi oči človeka, ki je preživel nepredstavljivo. Gotovo nisem edini bralec, ki sta ga pričevanji popolnoma pretresli, ne glede na to, da tematika spada v (dokaj) znano sfero splošnega znanja, saj je pričevanje nekaj popolnoma drugega kot pa podatki in opisi iz učbenika. *Nekropola* ter *Inny świat* naj bosta spodbuda, da se vsak posameznik zazre vase, da pripoved aplicira na svoje življenje, doživljanje in čustvovanje; je spodbuda za postati boljši človek.

Skozi analizo sem na splošno pričakovala bistveno več negativizma, jeze in sovraštva, več maščevalnih misli, naperjenih proti mučiteljem in esesovcem, kljub humanistični drži obeh pisateljev; verjetno ga ni bralca, ki takih čustev ne bi občutil ob branju kateregakoli literarnega dela na tematiko koncentracijskih taborišč. Verjetno je to delno res zasluga

humanističnega pogleda na svet, ki je v obeh pričevanjih vseskozi prisoten, delno pa je bil to morda tudi obrambni mehanizem – sovraštvo resnično ne bi ničesar spremenilo, kvečjemu bi človeka ugonobilo in mu oteževalo pot do preživetja.

Kot sem že omenila, namen pričevanjske literature ni preverjanje resničnih dejstev – imen, letnic, krajev ... Pa vendar je življenjska pot glavnih junakov v obeh pričevanjih enaka življenjski poti (osebni zgodovini) obeh avtorjev, ravno tako se skladajo letnice ter omembe krajev. Prav veliko o resničnosti ali neresničnosti, fikciji tukaj ne gre razpravljati, saj je potrebno avtorju, ki piše o resničnih dogodkih, do neke mere zaupati. Pričevanja so dokumenti o zločinih, storjenih med vojno, njihova posebnost pa je v umetniški vrednosti – jeziku, stilu, metaforiki, osebni noti zapisanih doživetij.

8 VIRI IN LITERATURA

- Adorno, Theodor Wiesengrund: *Beleške o literaturi*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1999.
- After Horror, A 'Fiasco' Of Bureaucratic Oppression*. Dostopno 10. aprila 2013 na <http://www.npr.org/2011/07/14/135011359/after-horror-a-fiasco-of-bureaucratic-oppression>
- Arendt, Hannah: *Izvori totalitarizma*. Ljubljana: Študentska založba, 2003.
- Aristoteles: *Poetika*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1982.
- Australian Holocaust denier found guilty of contempt of court*. Dostopno 10. aprila 2013 na <http://topnews.in/australian-holocaust-denier-found-guilty-contempt-court-2152320>
- Avsenik Nabergoj, Irena: *Literarne vrste in zvrsti*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2011.
- Bavec, Nataša: *Resnična zgodba: modeli zgodovinskega romana: med tradicijo in posmodernizmom*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura, 2009.
- Bernik, France in Dolgan, Marjan: *Slovenska vojna proza 1941–1980*. Ljubljana: Slovenska matica, 1988.
- Bernik, France: *Obzorja slovenske književnosti: slovenistične in primerjalne študije*. Ljubljana: Slovenska matica, 1999.
- Bogataj, Matej: Povedal tisto, kar bi bilo treba izreči že zdavnaj. *Mladina*, 47, 2008, str. 82.
- Bolecki Włodzimierz: Herling-Grudziński G., Rozmowy w Dragonei. V: Zbornik Buchenwald, Warszawa 1997. Ljubljana: Borec, 1983.
- Bolecki, Włodzimierz: *Ciemny Staw: trzy szkice do portretu Gustawa Herlinga – Grudzińskiego*. Warszawa: Plejada, 1991.
- Boris Pahor, the border as a fate*. Dostopno 24. aprila 2013 <http://www.nuk.uni-lj.si/nukeng4.asp?id=445963686>
- Boris Pahor*. Dostopno 12. marca 2013 na http://sl.wikipedia.org/wiki/Boris_Pahor
- Burkot, Staniwław: *Proza powojenna 1945–1987*. Warszawa: Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, 1991.
- Čeh, Jožica: Med fikcijo in resničnostjo v avtobiografski prozi. *Jezik in slovstvo* 53, št. 3/4.
- Druga svetovna vojna*. Dostopno 3. februarja 2013 na http://sl.wikipedia.org/wiki/Druga_svetovna_vojna
- Frankl, Viktor E.: *Kljub vsemu rečem življenju da*. Celje: Mohorjeva družba, 1992.
- Franklin, Ruth: *A thousand darknesses: lies and truth in Holocaust fiction*. Oxford; New York: Oxford University Press, 2011.
- Gandhi, Mahatma: *Avtobiografija: zgodba o mojih eksperimentih z resnico*. Ljubljana: Modrijan, 2010.

- Gieysztor, Aleksander, Kieniewicz, Stefan, Rostworowski, Emanuel, Tazbir, Janusz, Wereszycki, Henryk: *Zgodovina Poljske*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1982.
- Hergold, Ivanka: Bivanjska muka in upornost nesvobodnih ljudi v opusu Borisa Pahorja. V: Pahor, Boris: *Nekropola*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1997.
- Hergold, Ivanka: Ekonomija uničevanja življenj in strategija preživetja: zapiski o Pahorjevi *Nekropoli*. *Delo*, št. 250, 1990, str. 13–15.
- Herling-Grudziński, Gustaw: *Inny świat: zapiski sowieckie*. Warszawa: Czytelnik, 1991.
- Hladnik, Miran: *Slovenski zgodovinski roman*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2009.
- Hladnik, Miran: *Trivialna literatura*. Literarni leksikon. Študije; zv. 21. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1983.
- Holocaust Remembrance Day – It Can't Happen Here ...* Dostopno 10. februarja 2013 na <http://lamarzulli.wordpress.com/2011/01/27/holocaust-remembrance-day-it-cant-happen-here/>
- Ingarden, Roman: *Literarna umetnina*. Ljubljana: ŠKUC, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1990.
- Inny świat: Problematyka*. Dostopno 5. maja 2013 na <http://eszkola.pl/jezyk-polski/problematyka-2204.html>
- Jambrešić Kirin, Renata: *Svjedočenja o domovinskem ratu i izbjegništvu: književnoteorijski i kulturnoantropološki aspekti*. Doktorska disertacija. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, 1999.
- Janion, Maria: *Do Europy – tak, ale razem z naszymi umarłymi*. Warszawa: Wydawnictwo, Sic!, 2000.
- Juričan, Mateja: *Podobe nemških koncentracijskih taborišč v izbranih delih slovenske in evropske literature* (diplomsko delo). Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2011.
- Juvan, Marko: *Fikcija in zakoni*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete, 2003.
- Juvan, Marko: *Vezi besedila*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura, 2000.
- Kavčič, Silvija: *Preživele smo in spominjamo se: slovenske jetnice v ženskem koncentracijskem taborišču Ravensbrück*. Ljubljana: ZAK, 2008.
- Kertesz, Imre: *Brezusodnost*. Ljubljana: Študentska založba, 2003.
- Kmecl, Matjaž: *Mala literarna teorija*. Ljubljana: Založba DDU Univerzum, 1983.
- Koron, Alenka in Leben, Andrej (ur.): *Avtobiografski diskurz: teorija in praksa avtobiografije v literarni vedi, humanistiki in družboslovju*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011.

- Koron, Alenka: Avtobiografija in naratologija: sodobne pripovednoteoretske kategorije v raziskavah avtobiografskih pripovedi. *Jezik in slovstvo*, 53, št. 3/4.
- Kos, Janko: *Literarna teorija*. Ljubljana: DZS, 2001.
- Kos, Janko: *Očrt literarne teorije*. Ljubljana: DZS, 1994.
- Kralj, Vladimir: *Mož, ki je strigel z ušesi*. Celje: Mohorjeva družba, 2007.
- Lang, Barel: *Holocaust Genres and the Turn to History*. V: Leak, A., Paizis, G.: *The holocaust and the Text: speaking the unspeakable*. Hampshire, Macmillan Press, 17–32.
- Levi, Primo: *Ali je to človek. Premirje*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2004.
- Maciąg, Włodzimierz: *Nasz wiek XX, przewodnie idee literatury polskiej 1918–1980*. Wrocław; Warszawa; Kraków: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, wydawnictwo, 1992.
- Mahnič, Joža: Leposlovno delo Borisa Pahorja. V: Pahor, Boris: *Varno naročje*. Maribor: Založba Obzorja, 1974.
- Ocvirk, Anton: *Literarno delo in jezikovna izrazna sredstva*, Literarni leksikon. Študije; zv. 11. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1981.
- Opowiadania Borowskiego – streszczenie*. Dostopno 7. februarja 2013 na <http://borowski-opowiadania.klp.pl/ser-291.html>
- Pahor, Boris: *Nekropola*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1997.
- Pahor, Boris: *Varno naročje: izbrane novele in črtice*. Maribor: Založba Obzorja, 1974.
- Pahor, Boris: *Zalivi*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2010.
- Pibernik, France: Boris Pahor: Nekropola. *Sodobnost*, št. 8-9, 1976.
- Pregelj, Barbara, Jacek Kozak, Krištof, ur: *Poetika slovenstva: Družbeni in literarni opus Borisa Pahorja*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Univerzitetna založba Annales, 2011.
- Primo Levi*. Dostopno 10. aprila 2013 na http://www.nytimes.com/top/reference/timestopics/people/l/primo_levi/http://www.scu.edu/ethics/architects-of-peace/Wiesel/
- Reiter, Andrea: *Narrating the Holocaust*. London; New York: Continuum in association with the European Jewish Publication Society, 2005.
- Rojc, Tatjana: *Zalivi Borisa Pahorja*, spremna beseda, str. 187-196. V: Pahor, Boris: *Zalivi*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2010.
- Rubin, Miha: »Aplavz naj bo vedno namenjen tistim, ki se niso vrnili iz taborišč«. *Delo*, št. 261, str. 25, 2008.
- Smith, Sidonie in Watson, Julia: *Reading autobiography: a guide for interpreting life narratives*. Minneapolis; London: University of Minnesota Press, 2010.

- Smotlak, Maja: Z Borisom Pahorjem o *Nekropoli*, zgodovini, mladih in še marsičem. *Mladika* št. 7, 2008.
- Smrtnik, Petra: *Svoboda izražanja v literarnih delih*. Diplomsko delo, Ljubljana 2007.
- Sturman, Primož: Veliko trpljenja, ki so ga prestali drugi, mi je bilo prihranjenega. *Delo* št. 72, str. 19, 2007.
- Sulima, Roch: *Dokument i literatura*. Warszawa: Krajowa agencja Wydawnicza, 1980.
- Štefan, Rozka: *Poljska književnost*. Ljubljana: DZS, 1960.
- Štefe, Saša: *Ko spregovori onemeli človek: analiza poljske in slovaške taboriščne literature na primeru del Tadeusza Borowskega in Alfréda Wetzlerja* (diplomsko delo). Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2012.
- Święch, Jerzy: *Literatura polska w latach II wojny światowej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2005.
- Tadeusz Borowski (poeta)*. Dostopno 7. februarja na [http://pl.wikipedia.org/wiki/Tadeusz_Borowski_\(poeta\)](http://pl.wikipedia.org/wiki/Tadeusz_Borowski_(poeta))
- Valentinčič, Gregor: *Sovjetska zveta in stalinistične čistke v tridesetih letih v slovenskih očeh* (diplomsko delo). Koper: Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije Koper, 2012.
- Versajska mirovna pogodba*. Dostopno 5. februarja 2013 na http://sl.wikipedia.org/wiki/Versajska_mirovna_pogodba
- Vidmar, Živa, Stergar Katja in Butina, Darja (ur.): *Literatura: leksikon*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2009.
- Viktor Frankl*. Dostopno 10. aprila 2013 na http://en.wikipedia.org/wiki/Viktor_Frankl
- Vladimir Kralj*. Dostopno 24. aprila 2013 na http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Vladimir_Kralj.jpg
- Vladimir Kralj*. Dostopno 5. februarja 2013 na http://sl.wikipedia.org/wiki/Vladimir_Kralj
- Vodnik, France: *Poljsko-slovenski slovar*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1977.
- "Walka o siebie w trybach losu". *Autobiografia mówiona*. Dostopno 5. maja 2013 na <http://www.polskieradio.pl/142/2490/Artykul/726923,Walka-o-siebie-w-trybach-losu-Autobiografia-mowiona>
- Warszawa Stare Miasto 1945*. Dostopno 11. februarja 2013 na http://commons.wikimedia.org/wiki/File:PL_Warszawa_Stare_Miasto_1945.jpg
- Wartości artystyczne Innego świata*. Dostopno 5. maja 2013 na <http://inny-swiat.klp.pl/a-6059.html>
- Wiesel, Elie: *Noč*. Radovljica: Didakta, 2007.

- Wyka, Kazimierz: *O potrzebie historii literatury*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1969.
- Zdravec, Franc: *Slovenski roman 20. stoletja*, Murska Sobota: Pomurska založba; Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1997.
- Zdravec, Franc: Slovenski roman o nasilju (na primeru romana *Nekropola*). V: *Individualni in generacijski ustvarjalni ritmi v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. Mednarodni simpozij Obdobja 14, ur. Juvan, Marko in Sajovic, Tomaž. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, 409–417.
- Zbornik *Dachau*. Ljubljana: Borec, 1981
- Zen, Alice: *Boris Pahor: biografija per immagini = biografija v slikah*. Trst: Mladika, 2006.
- Zupan Sosič, Alojzija: *Na pomolu sodobnosti ali O književnosti in romanu*. Maribor: Litera, 2011.
- Zupan Sosič, Alojzija: Trivialnost. *Slavistična revija*, 59, 1, str. 147–160.

Izjava o avtorstvu

Izjavljam, da je diplomsko delo v celoti moje avtorsko delo ter da so uporabljeni viri in literatura navedeni v skladu z mednarodnimi standardi in veljavno zakonodajo.

Grosuplje, 1. julija 2013

Ana Vidmar